

Eesti Vabaerakond

Valimisprogramm

Terve Eesti heaks!

2019

SISUKORD

EESSÕNA	5
DEMOKRAATIA	6
KODANIKUÜHISKOND	8
EESTI KEEL JA KULTUUR.....	9
Eesti keel	9
Eesti kultuur	10
Kultuuripärandi hoidmine	12
Kultuuriline mitmekesisus.....	12
Vähemusrahvused Eestis	12
Eestlased mujal maailmas	12
HARIDUS JA TEADUS	13
Aluspõhimõtted	13
Õpetaja.....	14
Alusharidus.....	15
Alg- ja põhiharidus	16
Gümnaasium ja kutseharidus	17
Huviharidus	19
Kõrgharidus ja teadus	19
HOOLIVUSPOLIITIKA	21
Perepoliitika	21
Töö ja pereelu ühildamine	21
Väärtustame lasterikkust	22
Õnnelik ja tugev perekond.....	22
Sotsiaalkaitse	23
Puuetega inimesed.....	23
Ligipääsetavus	25
Omastehooldajad.....	26
Eakad.....	27
Tervishoiupoliitika.....	27
Terve olemise soodustamine	28
Arstiabi parem kättesaadavus	28

Tervishoiuteenuse korraldus	29
Pensionipoliitika.....	30
Reformitud kolmesambaline pensionisüsteem	30
Pensionifondide haldamine	31
Lastekasvatamise ja pensionäride töö väärtustamine.....	31
MAJANDUS- JA MAKSUPOLIITIKA	32
Majandusvabadused	32
Eelarvepoliitika.....	33
Maksupoliitika.....	34
Energiapoliitika	35
Digituru arendamine	37
E-riigi valitsemine	37
Digitaalne taristu.....	38
Digimajandus.....	38
Andmete kasutamine ja andmekaitse	39
Digitaalsed sisuteenused ja autoriõigused	40
IT-valdkonna tööturg ja oskuslikud kasutajad	41
Konkurentsipoliitika	42
Tööturupoliitika	42
Väikeettevõtlus	43
Euroopa Liidu ühisturu- ja vabakaubanduspoliitika.....	44
RIIGIHALDUS JA E-RIIK.....	46
Omavalitsus.....	46
Regionaalhaldus.....	47
Keskvalitsus.....	48
E-riik	49
Valimisringkonnad	51
Presidendivalimised	51
REGIONAALPOLIITIKA.....	52
Regionaalareng	52
Maamajanduslik ühistegevus.....	54
Loodusressursside majandamine.....	56
Põllumajandus.....	56

Kalandus	58
Jahindus	58
Metsandus	59
KESKKONNAPOLIITIKA	60
Kliimapoliitika.....	60
Taastuenergia.....	61
Energiasääst ja süsinikuneutraalsus.....	62
Säästev põllumajandus	63
Säästev metsandus	64
Säästev transport.....	65
Jäätmemajandus ja ringmajandus	66
Keskkonnahoid.....	67
Toiduohutus, taimetervise ja loomakaitse	68
Keskkonna järelevalve.....	69
RIIGIKAITSE JA SISEJULGEOLEK	71
Laiapindne riigikaitse	71
Kaitsevägi ja Kaitseliit.....	71
Elanikkonna kaitse	73
Sisejulgeolek.....	74
Rahvusvaheline koostöö	75
Strateegiline kommunikatsioon.....	76
VÄLISPOLIITIKA.....	76
Euroopa Liit ja NATO	77
Demokraatlikud väärtused ja rahvaste enesemääramine	77
Suhted Venemaaga	78
Üleilmsed julgeolekuohud	78
Eesti välisestus ja eestlased välismaal	79
Arenguabi ja pagulaspoliitika	79

EESSÕNA

Vabaerakond usub Eestisse,
kus kaitstakse õigusriiki ja demokraatiat,
kus igale inimesele on tagatud vabadus, väärikus ja osalusõigus,
kus lapsed on oodatud ning lapsepõlv kaitstud ja õnnelik,
kus nõrgemaid aidatakse nii, et nad saavad ise hakkama,
kus väärtustatakse haridust ning arendatakse eesti keelt ja kultuuri,
kus erinevad kogukonnad otsustavad ise oma käekäigu üle,
kus igaüks saab rakenduse oma võimetele ning võimaluse inimväärseks eluks,
kus riik usaldab kodanikku, ei piira tema elu ega sekku tarbetult ta tegevusse,
kus riiki hallatakse ja ühiskonnaelu reguleeritakse läbimõeldult ja säästlikult,
kus ei ole vihaseid vastandumisi, kodanikuühiskond on tugev ja valitseb usaldus,
kus ettevõtlikkus ja uuenduslikkus on au sees ja riigi poolt soodustatud,
kus arendatakse ja hoitakse elukeskkonda ka väljaspool pealinna,
kus riik on kaitstud ning igaühe turvalisus on tagatud.

Vabaerakond usub Euroopa Liitu ja NATO-sse,
me ütleme selge „jah“ Euroopa majandusliku ühisturu loomisele,
me ütleme selge „jah“ eurole,
me ütleme selge „jah“ Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitsele,
me ütleme selge „jah“ rahvusriikide Euroopale ja selge „ei“ Euroopa föderaliseerumisele,
me ütleme selge „jah“ NATO kollektiivkaitsele.

Vabaerakond läheb 3. märtsil 2019. aastal toimuvatele Riigikogu valimistele käesoleva valimisprogrammiga „Terve Eesti heaks!“.

DEMOKRAATIA

- AVAME POLIITILISE KONKURENTSI
- ANNAME RAHVAALGATUSELE MÕJUJÕU
- VIIME SISSE REAALSE RAHVAHÄÄLETUSE VÕIMALUSE

Eesti poliitilise süsteemi kriis on seotud passiivse valimisõigusega, ehk igaühe õigusega olla valitud. Meie kodanikel ja elanikel puuduvad nimelt võrdsed võimalused saada valituks esinduskogudesse, kuna suuremad parlamendierakonnad on seadustanud oma võimu kindlustamiseks ja rahastamiseks arvukad seadusandlikud ja riigieelarvest saadaval toetusel põhinevad privileegid. Kaasavama poliitilise süsteemi loomiseks tuleb avada poliitiline konkurents ja tagada kodanikele võrdsed õigused osalemaks poliitiliste otsuste kujundamisel.

1. Anname Riigikogu tasandil õigusaktide algatamise õiguse ühele protsendile hääleõiguslikele Eesti Vabariigi kodanikele õigusaktide vastuvõtmiseks, muutmiseks või kehtetuks tunnistamiseks, mida tuleb Riigikogul arutada vastavalt eelnõude menetlemise korrale.
2. Looime võimaluse panna Riigikogu otsuse- või seaduseelnõu rahvahääletusele, kui seda nõuab Riigikogu koosseisu kaalukas vähemus ning sellega kaasnevalt on rahvahääletuse kasuks kogutud kindel hulk kodanike allkirju. See hoiab ära avalikkuse vastuseisu tekitavate otsuste vastuvõtmise Riigikogu napi häälteenamusega. Rahvahääletusele ei saa panna riigikaitse ja riigieelarvega seotud küsimusi.
3. Seadustame kohaliku omavalitsuse volikogu, Riigikogu ja Euroopa Parlamendi valimiste seadustes ühtse reegli, et iga järgmine mandaat tühistab eelmise.
4. Vähendame riigieelarvelist toetust erakondadele vähemalt poole võrra, ehk 2,7 mln euroni aastas.
5. Seadustame kohaliku omavalitsuse volikogudesse valitud üksikkandidaatide, valimisliitude ja erakondade nimekirjade riigieelarvest rahastamise valimistulemuse alusel. Selle võrra väheneb riigieelarvest erakondade keskkontoritele eraldatav raha.
6. Seadustame Riigikogusse kandideerinud erakondade nimekirjadele kaheosalise riigieelarvest rahastatava sihtotstarbelise toetuse valimistulemuste alusel. Pool toetusest jaotatakse kõikide Riigikogus esindatud erakondade vahel võrdselt, ja pool toetusest jaotatakse proportsionaalselt kõikide Riigikogusse kandideerinud erakondade vahel vastavalt saadud häälte arvule.
7. Riigikogu liikmete kuluhüvitised viiakse miinimumini, et lõpeks nende kasutamine saadikute isiklikes ja erakondlikes huvides. Hüvitise maksimaalne määr on 10 protsenti Riigikogu liikme ametipalgast.

8. Võimaldame kodanike valimisliitudel, mille on moodustanud kaks või enam erakonda, kandideerida Riigikogu valimistel.
9. Seadustame erakonna loomisele ja tegevusele 200 liikme nõude. Alternatiivina võib kaaluda 3 000 toetusallkirja kogumise nõude seadustamist.
10. Seadustame nii Riigikogu, kui ka kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel mandaatide saamise eelduseks 3%-lise valimiskünnise ületamise.
11. Defineerime poliitilise valimisreklaami mõiste. Seadustame poliitilise välireklaami kogu valimiskampaania ulatuses, seame piirangud välireklaami mahule, piirame poliitilise valimisreklaami kulutusi ning keelustame kohalikel omavalitsustel mainekujunduse kampaaniate tegemise kolme kuu jooksul enne valimisi.
12. Säilitame Riigikogu valimistel 9-11 võrdse suurusega valimisringkonda, mis tagab erinevatest Eesti piirkondadest pärit volinike jõudmise parlamenti proportsionaalselt piirkondade elanike arvule. Üheski valimisringkonnas pole mõistlik välja jagada vähem kui 8, ega rohkem kui 12 mandaati. Valimisringkonnad moodustatakse kompaktselt ning ühegi omavalitsuse, välja arvatud Tallinn, territooriumi ei jaotata erinevatesse valimisringkondadesse.
13. Taastame kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduses normi, mis sätestab ühe valimisringkonna mandaatide kõrgeimaks lubatavaks ülempiiriks 15 ja alampiiriks 8 mandaati. Suuremates omavalitsustes tuleb moodustada seega kaks või rohkem valimisringkonda.
14. Muudame Riigikogu valimistel üleriigilised valimisnimekirjad avatuks nii, et kompensatsioonimandaate saaksid valimisringkondades vastava nimekirja kõige suurema häälte osakaaluga kandidaadid.
15. Kõikidel Riigikogu saadikutel peavad olema võrdsed õigused. Seadustame Riigikogu fraktsiooni jagunemise, kui selleks avaldab soovi vähemalt viis Riigikogu liiget. Tagame kõikidele Riigikogu liikmetele õiguse võtta sõna eelnõude mistahes menetlemise faasis.
16. Toetame kõiki muudatusi, mis tugevdavad Riigikogu rolli täitevvõimuga võrreldes. Eelnõude kummitembeldamine peab asenduma sisulise tööga.
17. Seadustame Tallinna halduskogude moodustamise alused selliselt, et halduskogu koosseisu kohad jagatakse ringkonna valimistulemuste ja lihtkvoodi alusel.
18. Määratleme karistusseadustikus sundparteistamise/poliitilise ahistamise uue ametialase kuriteo liigina. Sisustame täpsemalt mõjuvõimuga kauplemise kui avaliku usalduse kuritarvitamise vormi.

19. Seadustame olukorra, kus munitsipaaltegevõtete nõukogude liikmete ametikohtade täitmiseks tuleb korraldada avalikud konkursid.
20. Kõikide riigiettevõtete ja sihtasutuste nõukogude liikmete ametisse nimetamine tuleb üle anda sõltumatule riigifirmade nõukogude nimetamiskomiteele. Nõukogu kohtade täitmiseks tuleb korraldada avalikud konkursid. Riigi huvisid peavad kaitsma nõukogudes sõltumatud ja professionaalsed riigiametnikud, mitte poliitikud.

KODANIKUÜHISKOND

- SOODUSTAME ERASEKTORI ANNETUSI VABAÜHENDUSTELE
- ERAISIKUTE ANNETUSED VABAÜHENDUSTELE OTSE PALGAKULULT
- TOETAME SOTSIAALSET ETTEVÕTLUST

Eesti vabaühendustele erasektori annetuste ja toetuste vähene soodustamine koos suure avaliku sektori toetuste ning tellitud tööde ja teenuste osakaaluga on viinud vabaühendused valitsemissektorist otsesesse finantssõltuvusse.

Vabaerakonna seisukohad on ajendatud soovist vabastada vabaühendused poliitikute teenimisest. Vabaühendustele maksutulude suunamisel, aga ka eraannetuste stimuleerimisel tuleb anda suurem roll kodanikele endile, et ühiskonnas saaks tugevneda „alt-ülesse“ printsiibil tekkiv omaalgatuslik ning avalikest vahenditest ja poliitilisest sekkumisest oluliselt sõltumatum kodanikuühiskond.

1. Võimaldame eraisikute annetusi vabaühendustele otse palgakulult, st kõikide tööjõumaksude eelselt.
2. Muudame kõik residentidest juriidiliste isikute annetused ja kingitused enam vabaühendustele tulumaksuvabaks.
3. Kaasame vabaühendusi ja erinevate eluvaldkondade esindusorganisatsioone avaliku sektori poliitikate väljakujundamisse nende võimalikult varajases staadiumis ja jälgime kaasamise head tava.
4. Toetame sotsiaalset ettevõtlust ja võimaldame vabaühendustele avaliku sektoriga sõlmitavaid mitmeaastaseid finantseerimis- ja teenuste osutamise lepinguid.
5. Peame oluliseks õpetada koolides ühiskonnaõpetuse tundides kodanikuühiskonna põhialuseid, võimalusi ja suundumusi.

6. Muudame kolmanda sektori poolt Äriregistrile ning Maksu- ja Tolliametile esitatavad koondandmed Statistikaameti andmebaasides avalikult ja tasuta kasutatavaks.

EESTI KEEL JA KULTUUR

- ARENDAME EESTI KEELT
- IGALE LAPSELE TASUTA HUVIRING
- TAGAME INTERNETIS SISUTOOTJATELE ÕIGLASE AUTORITASU

Vabaerakond peab Eesti kui rahvusriigi kestmisel kõige tähtsamaks eesti keele ja kultuuri võimet hoida ja mõtestada meie kultuuriruumi kui Eestile ainuomast vaimset sidet eestluse kandjana, kohaneda uute tingimustega ning leida uusi laienemis- ja arenemisvõimalusi.

Eesti keel

Eesti on ainuke koht maailmas, kus eesti keel on kasutusel riigikeelena, kus luuakse eesti- ja eesti murdekeelset kultuuri ning arendatakse eestikeelset teadust.

Vabaerakonna eesmärk on luua ja tugevdada tingimusi, et eestlased saaksid viljeleda siin, oma kodumaal, eesti keelt ja kultuuri nii sel kui ka järgmistel sajanditel ning et eesti keele rääkijate ja valdajate hulk kasvaks.

Iga keele elujõud avaldub selles, kui palju on selle kasutajaid. Toetame mitmekeelse Euroopa Liidu ideed, mille kohaselt iga liikmesriigi kodanik saaks ilma takistusteta suhelda oma emakeeles iga teise liikmesriigi ametiasutusega, avalikkusega või eraviisilises läbikäimises kasutades keeletehnoloogia digitaalseid lahendusi. Seisame selle eest, et laiendada eesti keele kasutamist teaduskeelena ja digitaalsetes vahendites.

Nende eesmärkide täitmiseks kavandame järgmisi tegevusi:

1. Suurendame tasuta eesti keele õppe kättesaadavust.
2. Sätestame, et eesti keele õpe teise kodukeelega lastele algaks lasteaiast. Muudame kõik riigi ja omavalituste poolt finantseeritavad lasteaiad eestikeelseteks.
3. Arendame eesti teadus- ja tehnoloogiakeelt ning toetame eestikeelse teaduse populariseerimist.

4. Pöörame suuremat tähelepanu keeleseaduse sätete täitmisele igapäevaelus ja rakendame rangemaid meetmeid rikkumiste vältimiseks.
5. Suurendame jõuliselt rahastamist eesti keele digikasutuse arenduste loomiseks.
6. Toetame keeletehnoloogiaalast teadus- ja arendustegevust, uute eesti keele keeletehnoloogiliste rakenduste loomist ja olemasolevate edasiarendamist ning nende kasutuselevõtmist võimalikult laialdaste valdkondades nii era-, avalikus kui ka kolmandas sektoris.
7. Arendame edasi eestikeelset kõnetuvastuse, masintõlke, keelesünteesi jmt vahendeid.
8. Seisame selle eest, et Eesti ülikoolides on eestikeelsed loengud, mis on kõnetuvastuse ja tõlkevahenditega tehtud kättesaadavaks ELi liikmesriikide keeltes.
9. Vabaerakond toetab jätkuvalt eesti keele staatust ELi ametliku keelena.

Eesti kultuur

Vabaerakond väärtustab kultuurielus osalemist kui inimese vaba eneseavalduse vormi. Riigi kesk- ja omavalitsuste ülesanne on tagada kultuuri arenemistingimused ja -eeldused kõikidel tasanditel.

Väärtustame kultuuriasutusi, ükskõik millises juriidilises vormis need tegutsevad kultuuri tuumväärtusi hoidvate ja kasvatavate asutustena, kultuuri taristuna, millel on oma valdkonnas õigus ja kohustus luua kultuurilist lisandväärtust.

Eestluse missiooniks on esindada meie rahva kõrgel järjel kultuuri maailmas. Eesti kultuur on võimeline riigi tutvustamisel asendama tervet „ametnike armeed“.

Tagame laulu- ja tantsupeotraditsiooni kui eesti rahva kõige emotsionaalsema tuumväärtuse kestmise.

Vabaerakond toetab rahvakultuuri selle mitmekesisuse ning paikkondlike omapäradega. Loomes kultuuriliseks tegevuseks eeldused igas külas ja vallas selleks sobiva kultuuritaristu näol.

Vabaerakond väärtustab huviharidust ja -tegevust läbi juhendajate/pedagoogide töö õiglase tasustamise.

Kirjakultuuri kättesaadavuse parandamiseks säilitame ja kaasajastame rahvaraamatukogude võrgustiku.

Nende eesmärkide täitmiseks kavandame järgmisi tegevusi:

1. Tagame kultuuriasutuste rahastamise kestlikkuse riigi- ja omavalitsuste eelarvetest.
2. Rakendame kokkuleppel kultuuriministeeriumi ja omavalitsustega kultuuritöötajate tasustamisel ühtset kõrgharidusega kultuuritöötaja miinimumpalga põhimõtet. Võrdsustame juhendajate/pedagoogide töötasu üldhariduspedagoogi või kultuuritöötaja palgatasemega.
3. Kindlustame kutselise kultuuri arenguks paindlikud ja sihtsuunitletud valdkondlikud toetusprogrammid.
4. Rakendame rohkem tippkultuuri toetamiseks mitmeaastaseid loomevabadust tagavaid stipendiume.
5. Lahendame isiklikuks kasutuseks olevatelt kaasaegsetelt andmekandjatelt ja salvestusfunktsiooniga seadmetelt autoritasude kogumise probleemid ning tagame loomeinimestele ja internetis sisutootjatele nende õiguspärase autoritasu. Rakendame autoritasusid otse riigieelarvest Soome riigiga proportsionaalses määras.
6. Algatame ühiskondliku diskussiooni amoraalsest olukorrast, kus kultuuri rahastatakse pahede maksustamisest (Kultuurkapital).
7. Suurendame rahastust kultuuri ekspordile.
8. Digitaliseerime Eesti kultuuripärandit ja tänapäevase kultuuri tippsaavutusi ning teeme need kättesaadavaks maailmale digitaalsete keeletehnoloogiate kaasamisega.
9. Lahendame koori-, orkestri- ja tantsujuhtide ametialase ja õigusliku staatuse, kehtestades neile väärilise töötasu.
10. Aitame kaasa rahva- ja seltsimajade tegutsemistingimuste (ruumid, juhendajate töö tasustamine jms) loomisele, parandamisele ja kestlikkusele.
11. Tagame rahvaraamatukogude jätkuva finantseerimise. Peame oluliseks neis kõigis tasuta e-laenutuse rakendamist ja juurdepääsu tagamist olemasolevatele avaliku raha eest loodud andmebaasidele ja digihoidlatele.

Kultuuripärandi hoidmine

Vabaerakond väärtustab kultuuripärandit ja seab eesmärgiks lihtsustada selle kättesaadavust. Avaliku raha eest digiteeritud kultuuripärand peab olema vabalt kättesaadav ja kasutatav kultuuriteadlikkust kasvatavatel ja harivatel eesmärkidel.

Väärtustame senisest enam pärandmaastikke ja eesti taluarhitektuuri.

Nende eesmärkide täitmiseks viime ellu järgmisi tegevusi:

1. Suurendame mäluasutuste finantseerimist tagamaks, et lähema viie aasta pärast oleks võimalik tutvuda virtuaalkeskkonnas olulise osaga Eesti kultuuripärandist, mis paikneb elektroonilistes arhiivides, muuseumides ja raamatukogudes, olles seeläbi rahvusvaheliselt kättesaadav ja olenevalt pärandi liigist huvi korral teistesse keeltesse tõlgitav.
2. Muinsuskaitselike objektide ja pärandmaastike taastamiseks ja hooldamiseks toetame ja stimuleerime oluliselt enam eraomanikke.
3. Loomme eesti taluarhitektuuri hoidmiseks ja arendamiseks maaelu-, keskkonna- ja kultuuriministeeriumi koostöös eraldi pikaajalise sihtprogrammi.

Kultuuriline mitmekesisus

Vähemusrahvused Eestis

Vabaerakond hindab iga Eestis elava vähemusrahvuse õigust Eesti ühiskondlike ja seadusandlike normide raames viljeleda oma kultuuri ja traditsioone. Hoiaime elavana erinevate rahvakildude kultuuri. Jätkame vähemusrahvaste mitmekesise kultuuri arengu toetamist riiklikul tasemel.

Eestlased mujal maailmas

Loomme tervikliku hargmaisuse strateegia väliskogukondade kaasamiseks, kultuuri hoidmiseks ja edendamiseks. Rakendame senisest enam digikultuuri võimalusi, mis lõimib teadlikumalt ja sihipärasemalt hargmaseid kogukondi Eesti ellu.

HARIDUS JA TEADUS

- ÜLEMINEK EESTIKEELSELE HARIDUSSÜSTEEMILE
- TASUTA LASTEAIAKOHT IGALE LAPSELE
- ÕPETAJALE KÕRGEM PALK JA VÄIKSEM KOORMUS

Aluspõhimõtted

Vabaerakond seadustab ülemineku eestikeelsele haridussüsteemile ka rahvusvähemuste õppeasutustes.

Vabaerakonna eesmärk on elujõuline ja kestlik humanistlikel ja demokraatlikel alustel toimiv haridussüsteem, kus on loodud tingimused nii inimese terviklikuks arenguks kui ka kultuuri kestmiseks ja edasiandmiseks. Selleks väärtustame hariduses loovust, individuaalsust, sotsiaalsust ning toetavat ja inspireerivat õpikeskkonda. Eluks ja tööks vajalike teadmiste- oskuste kõrval peame oluliseks inimese isiksuslike ja maailmavaateliste omaduste kujundamist nagu eetilisus, vaimsus, empaatia- ja koostöövõime, enesekindlus, iseseisev mõtlemine, positiivne rahvuslus, isamaalisus, orientatsioon demokraatlikele väärtustele jms.

Me hoiame ja tugevdame üha enam üleilmastuvas kultuurikeskkonnas eesti kooli identiteeti ning tagame eesti kultuuri elujõu ja kestvuse hariduse kaudu ühendades traditsiooni innovatsiooniga.

Meie eesmärk on kõikide haridusega seotud osapoolte (õpetajad, õpilased, lapsevanemad) rahulolu ja inimarengut võimendavad koolid.

Riigi kohustus on tagada kõigile Eesti elanikele võimalused võimetekohaseks hariduseks. Eesti elanikele peab haridus igal haridusastmel ja igal pool olema kättesaadav eestikeelsena.

Meie eesmärk on kõrgprofessionaalsel kompetentsusel ja vastutustundel põhinev rahvusvaheliselt konkurentsivõimeline haridussüsteem, mis eeldab kõrget taset ja pühendumist nii õpetajatelt ja õppejõududelt ning haridusasutuste tugipersonalilt kui ka haridusametnikelt.

Me kaitseme lasteaedu, koole ja ülikoole igasuguse nende tegevuse aluspõhimõtteid ja toimivaid praktikaid lammutava ning hariduse eesmärkidest mitte tulenevate mõjutuste eest.

1. Kanname hoolt haridusliku mitmekesisuse ja erinevate koolitüüpide esindatuse eest meie kultuuriruumis. Lapsevanemad ja vanuse kasvades ka õpilased ise peavad saama valida kooli lähtuvalt õpilase võimete, huvide, maailmavaate ning rakendatavate pedagoogiliste põhimõtete eripäradest, mis ei tohi aga minna vastuollu Eesti ühiskonnas kehtivate väärtus-, ühiselu- ja õigusnormide ning Eesti põhiseadusega.

2. Toetame ja arendame demokraatlikku koolikultuuri, vähendades hierarhilisi autoritaarseid juhtimisskeeme ning suurendades kõigi osapoolte kaasarääkimisõigust kooliga seotud küsimustes. Toetame õppekava-arendust, mis suurendab isiksuse eripäraseid lähtuvaid võimalusi ja individuaalseid õpiradu.
3. Hariduspoliitiliste valikute kaudu suurendame sotsiaalsete ja eluliste oskuste õpetamise osakaalu ning ettevõtlus-, riigikaitse- ja ökoloogiaõpet üldhariduskoolis, erinevaid huvi- ja tegevuskallakuid ning õppija iseseisvat võimekust omandada teadmisi erinevate tänapäevaste vahendite abil.
4. Kehtestame erialase pädevuse printsiibi ja kriteeriumid nii haridusasutuste juhtidele, pedagoogidele kui ka ametnikele, võimaldades vastavaid koolitusi ja tõstes valdkonna staatust ühiskonnas. Välistame erakondliku kuuluvuse kriteeriumi inimese valimisel või määramisel ükskõik mis taseme haridusametisse.
5. Arendame abinõusid üldise kasvatus- ja hariduskompetentsi tõusuks ühiskonnas. Selleks eraldame piisavalt vahendeid pedagoogika fundamentaal- ja rakendusuringuteks ning nende tulemuste jõudmiseks praktikasse. Taasasutame avalikkusele suunatud teaduspõhise riiklikult finantseeritud hariduse erialaajakirja, nagu need on olemas mitmetes kultuurivaldkondades ja oli varem ka hariduses.
6. Viime ellu haridusasutuste kogukondlikkuse põhimõtet. Suurendame kooliga seotud subjektide (hoolekogud, omavalitsused, õpilaskogud jm) kaasarääkimis- ja otsustamisõigust üldises hariduspoliitikas, koolielu korraldamisel ja kooli oma näo kujundamisel.
7. Suurendame ja mitmekesistame grupi ja individuaalsete veebiõppevahendite väljaarendamist, sh ka väljaspool kooli kasutamiseks. Seda ei tohi aga teha teiste kultuurikandjate (nt kooliraamatukogud) arvelt ega kampaania korras.

Õpetaja

Vabaerakond näeb õpetajat haridussüsteemi toimimise tähtsaima lülina. Me väärtustame õpetajat ja tema väarikat staatust ning soovime taastada õpetaja kõrge autoriteedi ühiskonnas. Hariduspoliitika peab tagama professionaalse ja motiveeritud õpetajaskonna järelkasvu, mis eeldab senisest suuremat riigipoolset tähelepanu ja tuge õpetajakutsele, õpetajaskonnale ja õpetajakoolitusele. Me vähendame neid tegureid, mis on praegu põhjustanud õpetajakutse ebapopulaarsuse ja õpetajate – eriti noorte õpetajate – lahkumise koolist.

1. Selgitame teaduslike uuringutega välja õpetajaskonna vajadused, mis motiveeriksid õpetajaid koolis töötama, ning lähtume hariduspoliitilistes otsustes nende uuringute tulemustest.

2. Vähendame õpetajate praegu ilmselgelt liiga kõrget normkoormust, mis ei tohiks ületada 18-20 tundi nädalas ning võiks olla veelgi väiksem (16-18 t) algklassiõpetajatel ja alustavatel õpetajatel. Peame oluliseks vähendada õpetajate ülekoormust lisatundide näol. Huviringide juhendamine ja muud lisatööülesanded (ürituste korraldamine, rahvusvaheline koostöö, praktika juhendamine, mentoriks olemine jms) peavad olema eraldi tasustatud.
3. Loomme kindlad ja ühetaolised reeglid, mis ei luba piirnormidest kõrgemat klasside täituvust.
4. Vastavate regulatsioonidega suurendame õpetajate iseseisvust ja otsustamisõigust koolis ning vähendame asjatut bürokraatiat õpetajate igapäevatoos.
5. Loomme ja edendame õpetajatele – eriti noortele õpetajatele – suunatud olulisi tugistruktuure (professionaalne nõustamine, mentorlus, abitelefoniid, vajadusel õigusabi jms.) ja suurendame koolijuhtide vastutust nende toimimise ja kättesaadavuse tagamisel.
6. Kaasame õpetajaid ja haridusega seotud organisatsioone senisest rohkem hariduspoliitilistesse ning laiematesse ühiskonnas toimuvatesse diskussioonidesse.
7. Tagame õpetajatele neid nende töös motiveeriva palga ja toetussüsteemi (eriti väljapool Tallinna ja Tartut) ning üleriigiliselt õpetajate palga keskmisest kiirema riigieelarvelise kasvu.
8. Toetame tasemeõppega seotud ja seda laiendavat täiendkoolituse süsteemi loomist, mis poleks üksnes turujõudude meelevaldas. Hoiame ära õpetajahariduse taseme languse, mis on seotud ka oma ametit õppivate õpetajate samaaegse täiskoormusel töötamisega.
9. Seame eesmärgiks anda õpetajale enesetäiendamiseks üks tasustatud õppetöövaba aasta iga 8 täiskoormusega töötatud tööaasta järel.
10. Koos õpetajate esindusorganisatsioonidega töötame välja õpetaja elukutse motiveeriva karjäärimudeli.

Alusharidus

Vabaerakonna eesmärk on professionaalsete kõrgharitud õpetajatega nüüdisaegsel teaduslikul teadmisel põhinevate eestikeelsete kodulähedaste lasteaedade võrgu olemasolu ja tõhus toimimine ühtlaselt kõikjal Eestis, mis valmistavad lapsi ette astuma üldhariduskooli ning tagavad laste vaimse tervise monitooringu ja vajadusel sellealase abi häirete võimalikult varajaseks avastamiseks ja raviks. Lasteaed on tihedalt lõimunud meie laiemal perepoliitika eesmärkidega.

1. Kohustame kõiki omavalitsusi tagama kõigile oma haldusterritooriumil elavatele eelkooliealistele lastele lasteaiakoht sõltumata pere majanduslikust olukorrast ning kindlustame neile selleks rahalised vahendid. Samas peab igale perele jääma õigus oma lasteaiaealiste laste koduõppeks.
2. Kaotame lasteaiaku alusharidusametuse kohatasu samaväärselt teiste kooliastmetega.
3. Tagame lasteaiapedagoogidele kooliõpetajatega võrreldava väärilise palga. Kehtestame erialase kõrgharidusega lasteaiatõpetajatele üleriigiliselt ühesuguse töötasu alammäära ning kindlustame selleks rahalised vahendid hariduseelarvest.
4. Soodustame lastevanemate ja lasteaiapersonali igakülgset koostööd.
5. Teeme kõik praeguse, aastakümnetega ülesehitatud lasteaiasüsteemi säilimiseks, arendamiseks ja kaasajastamiseks ega poolda kardinaalseid reforme selle muutmiseks, sh kohustusliku kooliea alandamist.

Alg- ja põhiharidus

Vabaerakonna eesmärk on säilitada läbi aegade Eesti hariduse alusteks olnud elukohalähedased tugevad põhikoolid. Peame oluliseks hoida ning vajadusel ka taastada ja juurde luua kodulähedasi väikseid maakooli ja lasteaiad-alkooli, eriti kui seda toetab kohaliku kogukonna algatus.

Iga kooliastme õppeasutused peavad andma haridust ja teadmisi riiklikes õppekavades kehtestatud tasemel, et oleks tagatud võrdsed võimalused hariduse omandamisel igast astmest järgmisse üleminekul. Põhikooli riigieksamid peavad alles jääma.

Toetame uute pedagoogiliste arengute jõudmist koolidesse, samas säilitades traditsioone ja toimivaid praktikaid.

Väldime mammutkoolide ja suurte klasside teket, mis süvendab lastes anonüümsust ja mahajäetustunnet ning halvendab nende vaimset tervist. Pooldame erinäoliste mõõduka suurusega koolide teket ja püsivust.

Soosime ja väärtustame eri põlvkondi ühendavate koolikogukondade teket.

1. Vaatame üle riiklikud õppekavad ja korrigeerime neid vajadusel, pidades silmas, et põhiainetega nagu emakeel ja matemaatika õpetamise maht ja tase ei kannataks.
2. Loome laialdasemad võimalused valikainete ning muude individuaalsete valikute pakkumiseks juba põhikooli tasemel.

3. Suurendame koolide otsustusõigust koolipäeva alguse aja valiku ja koolipäeva ajalise struktureerimise osas vastavalt kohalikele oludele ja vajadustele ning koostöös lastevanemate ja omavalitsustega.
4. Tagame selle, et lapse kodust kooli ja koolist koju minekuks kuluv aeg oleks võimalikult lühike ega ületaks kaht tundi päevas. Teeme koostööd omavalitsustega koolitranspordi organiseerimiseks kõikidele, kes seda vajavad.
5. Tagame jätkuvalt tasuta koolilõuna kõigile alg- ja põhikooli õpilastele.
6. Vältimaks maakoolimajade alakoormust toetame ja loome võimalusi koolimajade toimimiseks mitmeotstarbeliste avatud hariduskeskuste ja pikapäevakoolidena ning nende laiemat kasutamist huvi- ja täiskasvanuõppeks.
7. Kehtestame hariduspoliitiliste otsuste langetamisel korra, mis hoiab ära populistlikest ning läbimõtleamatutest ja kiirustavatest sammudest tulenevad kahjud. Kaalume hoolega iga hariduspoliitilist otsust nii tema eelduste kui ka järelmõjude osas, kaasates spetsialiste. Välistame ametnike omavoli. Enne iga otsuse langetamist loome tingimused selle rakendamiseks. Nii näiteks loob alles didaktiliselt läbi mõeldud sisuka ja mitmekülgsete tegevustega koolipäeva korraldamine eeldused õpilaste kodutööde vähendamiseks.

Gümnaasium ja kutseharidus

Vabaerakonna eesmärk on tagada gümnaasiumihariduse kättesaadavus kõigile, kelle võimed lubavad gümnaasiumis õppida. Gümnaasiumidesse vastuvõtt peab toimuma põhikooli riigieksamite tulemuste alusel üldise konkursi korras. Sisseastumiskatseid rakendatagu ainult erikallakuga gümnaasiumides.

Peame vajalikuks, et riigigümnaasiumide kõrval jäävad alles ka kohalikud gümnaasiumid, kui piirkonnas on olemas piisav hulk õpilasi, koolil vastav võimekus ja omavalitsusel huvi gümnaasiumi pidada. Kohalike gümnaasiumide puhul rakendame suurtes keskustes asuvatest riigigümnaasiumidest väiksemaid vastuvõtuarvu piirnorme.

Igas tõmbekeskuses peab olema regionaalset omapära arvestav kutseõppeasutus, mis tegutseb tihedas koostöös kohalike ettevõtetega.

Peame oluliseks gümnaasiumi- ja kutsehariduse suuremat integreerumist nii füüsiliselt kui ka sisuliselt. Areng peab liikuma integreeritud ametikoolide suunas, kus on tugev üldainete (gümnaasiumi) osa, kuid samas ka ametiõpe, kus noorel oleks võimalus omandada lisaks gümnaasiumiharidusele ka elukutse või võtta lisaainetena juurde erialaaineid. Pärast

gümnaasiumiosa lõpetamist saaks õpilane valida, kas omandada samas ka eriala süvendatult või liikuda edasi ülikooli.

Tuleb suurendada meil antava kutsehariduse ajakohasust ja õppekvaliteeti, vältida ametiõppe tehnilist mahajäämust ning tugevdada praktikabaase.

Jälgime, et Eestis antav gümnaasiumi- ja kutseharidus oleks rahvusvaheliselt konkurentsivõimeline. Meie gümnaasiumi- ja kutsekoolilõpetajate haridus ja ettevalmistus peavad olema sellisel tasemel, et nad võiksid võrdsetel alustel konkureerida mistahes maailma kõrgkoolidesse.

1. Edendame jätkuvalt gümnaasiumihariduse spetsialiseerumist (nt humanitaar- ja reaalkallak, ettevõtlusõpe jms).
2. Laiendame individuaalset õpirada toetavate valikainete võimalusi ning lähtuvalt kohalikest vajadustest esmaste praktiliste erialaste teadmiste (nt ettevõtlus) omandamist gümnaasiumis, mis kannab gümnaasiumi- ja kutsehariduse integreerumise eesmärki.
3. Loo me meetmed kutsekoolide ja ettevõtete koostöö tugevdamiseks õpilastele praktikabaaside loomisel ja arendamisel. Kutsekoolide riiklik rahastus peab tagama kõrgetasemelise professionaalse praktika võimalused ettevõtetes ning ettevõtete huvi ja kohustuse praktika läbiviimiseks.
4. Leiame senisest enam vahendeid kutse- ja ametikoolide tehnilise baasi uuendamiseks ja kaasajastamiseks.
5. Kasutame kutseharidussüsteemi potentsiaali elukestvas õppes uute oskuste ja erialade omandamisel ning enesetäiendamisel mistahes eas. Kutsume ellu tiheda koostöö omavalitsuste, tööturuameti ja ettevõtlusorganisatsioonidega nõudlusele reageerimiseks ning kohalikku omapära arvestavate õppekavade loomiseks.
6. Kutseõppe võimaluste paremaks tutvustamiseks seame põhikoolides sisse kutseõppe päevad.
7. Loo me gümnaasiumide juurde õpilaskodusid, kui need jäävad liiga kaugemale õpilaste elukohtadest.
8. Loo me stipendiumide ja toetusrahade fondi neile, kellele materiaalsel põhjustel jääks gümnaasium kättesaamatuks.

Huviharidus

Vabaerakond peab oluliseks võimalikult varajast annete avastamist, kaitsmist ja neile arenguvõimaluste pakkumist ning rakenduse leidmist meie kultuuriruumis ja ühiskonnas. Sellest tulenevalt peab olema riiklikult tagatud huvikoolide vajadusi kattev finantseerimine ja riigipoolne tähelepanu erinevate kunsti, muusika jt tegevusvaldkondade professionaalse pedagoogilise personali säilimiseks, arenguks ja taastootmiseks.

1. Algatame talendipoliitika väljaarendamise analoogselt teiste kultuurimaadega.
2. Tagame selle, et igal lapsel on kooliprogrammi lõimituna vähemalt üks tasuta huvihariduse ring ja kehalise tegevuse (spordi) treening.
3. Toetame koolides huvitegevusvõimaluste ja noortekeskuste loomist ning laienemist.
4. Toetame stabiilset huvihariduskorraldust, tagades nii koolides tegutsevate huviringide kui ka huvikoolide õpetajatele üldhariduskoolide õpetajatega võrdse staatuse ja palgataseme.

Kõrgharidus ja teadus

Vabaerakonna eesmärk on säilitada ja tugevdada sajandeid ülikooliharidust kandnud põhiväärtusi ning tagada ülikoolidele jätkuvalt autonoomia ja akadeemilised vabadused.

Leiame, et ülikoolide riiklik rahastamine peab kindlustama kõrghariduse erialase sisurikkuse, mitmekesisuse ning tänapäeva ühiskonna vajadustele vastava haritlaskonna, tippspetsialistide ja teadlaste ettevalmistuse Eesti majandusele ja kultuurile olulistes valdkondades.

Peame oluliseks erarahastuse senisest palju suuremat kaasamist kõrgharidusse ja teadusesse.

Toetame ülikoolide rahvusvahelistumist, ent mitte eesti keele ja kultuuri arvelt; globaalsetele väärtustele avanemise kõrval väärtustame kodumaise vaimuruumi teenimist.

Kaitseme ülikooli majandus- ja muude neid survestavate ringkondade diktaadi eest, kui see kahandab ülikooli mõnede erialade jätkusuutlikkust ning kahjustab ülikoolide põhiväärtusi.

Väärtustame kõiki teadusvaldkondi, tagades võrdsed tingimused nende arenguks ja vähendades ühete eelistamist teistele riiklike vahendite eraldamisel teadusele.

1. Tagame ülikoolides kui autonoomsetes ja akadeemiliselt vabades kõrgharidus- ja teadusasutustes akadeemiliste töötajate (õppejõudude ja teadurite) ja nende kompetentsi väärtustamise, oma eriala ja akadeemilist töökorraldust puudutava otsustusõiguse

suurendamise ning selle kaudu kogu ülikoolipere osalemise õppetöö, õpikeskkonna ning teaduse ja arendustegevuse planeerimises ja korraldamises.

2. Vähendame oluliselt ülikoolides ja rakendusüksustes kõrghariduse ja teaduse niigi väheseid ressursse neelavat liigset bürokraatiat ning akadeemilise töö ülereguleerimist.
3. Suurendame oluliselt kõrghariduse riigieelarvelist rahastamist tagamaks kvaliteetse õppetöö jätkumise ja arengu tegevustoetuste kaudu eelkõige eestikeelsetel õppekavadel.
4. Loomme ülikoolidele senisest avaramad ja paindlikumad võimalused tasulise õppe rakendamiseks mis suurendab ülikoolide finantsvõimekust ja mitmekesistab õppekavasid.
5. Suurendame teaduse rahastust riigieelarvest juba ammu sihiks seatud vähemalt 1%-ni SKP-st ning rakendame ühtse uurimistoetuste süsteemi. Projektipõhine rahastamine saab olla vaid täienduseks piisavale jätkusuutlikule baasrahastamisele.
6. Loomme tingimused, sh maksusoodustuste näol, erarahastuse suuremale kaasamisele nii uute õppekavade ja erialade kui ka uurimisprojektide loomiseks.
7. Suurendame doktoranditoetusi 80%-ni riiklikust keskmisest palgast, et tagada võimekate noorteadlaste maksimaalne motiveeritus akadeemiliseks tööks ja õigeaegne õpingute lõpetamine.
8. Peamiselt tehnikaerialadel peame vajalikuks koostöös erasektoriga senisest laialdasemalt rakendada üliõpilaste ja doktorantide sihtstipendiumide süsteemi eriti võimekatele õppuritele.
9. Suurendame teaduse väljundit kõrgtehnoloogilisse majandusse. Selleks toetame ettevõtjate ja ülikoolide koostööd ning grandipõhise rahastamise nihutamist rakenduspõhiseks. Lisaks ülikoolikesksele teadusele toetame väikeste mobiilsete nii eraalgatuslike kui ka riiklike toetustega teaduskeskuste tekkimist ja toimimist koostöös kultuuri ja ettevõtlusvaldkondadega.

HOOLIVUSPOLIITIKA

- OMASTEHOOLDAJATELE ALAMPALK
- LASTERIKASTELE PEREDELE LAEN RIIKLIKU GARANTIIGA
- LÜHENDAME RAVIJÄRJEKORDI

Perepoliitika

Eesti elujõu allikas on toimetulev ja õnnelik perekond. Rahvastiku kasvu peamine eeldus peab olema sündimuse kasv. Just seetõttu väärtustame perekonda ja lähtume põhimõttest: lasterikkus on tõeline rikkus!

Vabaerakonna eesmärk on tagada rahvastiku kasv Eestis meie perede elatustaseme paranemise, mitte sisserände suurendamise abil. Perepoliitikas peame kõige tähtsamaks, et igal perel oleks võimalik saada nii palju lapsi, kui vanemad soovivad. Loomingutingimused selleks, et kaoks vahe soovitud ja tegelikult sündivate laste arvu vahel.

Ükski laps ei tohi jääda sündimata pere majanduslike olude piiratuse tõttu. Tõstame lastega perede majanduslikku kindlustatust ja kindlustunnet, et laste üleskasvatamisega saadaks hakkama. Ka ühe vanemaga pere, kus kasvab lapsi, on täisväärtuslik pere.

Laiendame perepoliitika meetmed eelolevatel aastatel enam laste sünnitamiselt laste kasvatamisele. Eestis on juba loodud maailma heldeim vanemahüvitiste süsteem ja meie lapsetoetused kuuluvad Euroopa kõrgeimate hulka. Vabaerakond tahab anda peredele laste kasvatamiseks juurde vajalikku tuge ning paindlikke ja kvaliteetseid teenuseid lapse kogu üleskasvamise perioodi vältel. Anname peredele kindluse, et nad tulevad toime ka siis, kui kõik ei lähe plaanitult, näiteks kaotab mõni pereliige tervise, töö vms.

Töö ja pereelu ühildamine

1. Tagame igale lapsele kodulähedase tasuta lasteaiakoha. Igale lapsele peab olema riigi poolt tagatud tasuta alusharidus ning lasteaiatoit. Ükski laps ei tohi sellest ilma jääda lapsevanemate maksevõimetuse tõttu.
2. Samas ei toeta me lasteaias käimise muutmist kohustuslikuks. Pooldame alternatiivina võimalust, et lasteaias mittekäiv laps saaks kasutada osalist toetust (1/3 lasteaias ühe lapse kohta kehtestatud tasumäärast) ka eralastehoiu või palgatud lapsehoidja eest tasumiseks. Paindlikum lastehoiuteenuste korraldus annab lapsevanematele ühiskonna- ja tööelus osalemiseks paremad võimalused.

3. Viime sisse muudatused, et väikelaste vanemad ja samuti puudega või haige pereliikme hooldajad saaksid paindlikumalt ja vähema bürokraatiaga tegutseda iseendale tööandjana või väikeettevõtjana. Tagame neile sotsiaalsed garantiid (eelkõige ravikindlustuse) ka ebaregulaarse töökoormusega töötades, et soodustada tööhõivet ning töö- ja pereelu paremini ühildada.
4. Laiendame töölepinguseaduse raames ettenähtud soodustused (täiendava lapsepuhkuse, puudega lapse vanema lisapuhkuse, hooldajapuhkuse võimalus) ka n-ö paindlike töövormidega töötavatele lapsevanematele ja omastehooldajatele.
5. Tagame üksikvanemale õiguse kasutada seaduses teisele vanemale ettenähtud vanemahüvitist.

Väärtustame lasterikkust

6. Loome kodulaenu ja autoliisingu saamiseks riikliku garantii (käendamise) lasterikastele peredele.
7. Täiendame lapse- ja peretoetuste süsteemi nii, et lasterikas pere ei kaotaks rahaliselt, kui vanem(ad) laps(ed) jätkavad täisealiseks saanuna õppimist kutse- või kõrghariduses perekonna ülalpeetavatena.
8. Muudame pensionisüsteemi nii, et see arvestab senisest veelgi rohkem vanemate panust lastekasvatamisel, sest ka laste kasvatamine on töö.

Õnnelik ja tugev perekond

9. Taastame abikaasade ühise tuludeklaratsiooni.
10. Võimaldame igale lapsele vähemalt ühe tasuta huviringi ja spordiringi kuni kooliea lõpuni.
11. Laiendame puudega vanema toetuse maksmise mõlemale vanemale, kui nad on puudega (praegu saab puudega vanema toetust vaid üks puudega vanem perekonna valikul).
12. Tõstame üksikvanema toetuse lapsetoetuse tasemele.
13. Suurendame puuetega laste toetusi arvestusega, et need kataks perede lisakulutused.
14. Parandame lapsevanematele vanemlike oskuste ja paarisuhte koolituste ja nõustamise kättesaadavust, vähendades nii laste kui ka lapsevanemate riskikäitumist ning parandades

nende vaimset ja füüsilist tervist. Paremad käitumisoskused paarisuhtes aitavad vähendada lahutuste protsenti.

15. Soodustame vanemliku hooleta jäänud laste üleskasvamist või vajadusel ka ajutist viibimist perekondades. Selleks lihtsustame kasu- ja hooldusperede tegutsemisele seatud regulatsioone ja vähendame bürokraatiat. Riigi poolt asendushoolduse korraldamiseks omavalitsustele antavast ressursist peab rohkem jõudma hooldus- ja kasuperedeni.

Sotsiaalkaitse

Vabaerakond leiab, et iga täiskasvanu vastutab oma toimetuleku eest ise, aga kui abivajadus ületab inimese enda võimed, peab ta saama abi oma elukohale võimalikult lähedal.

Sotsiaalkaitse korraldamisel võtame otsustavalt suuna bürokraatia vähendamisele ja inimeste kui iseenda abistamise parimate ekspertide usaldamisele. Tõstame sotsiaalsüsteemis ausse tervest mõistusest ja eestlastele omasest talupojatarkusest lähtumise. Vaid nii saame tagada, et sotsiaalkaitseks olemasolev ressurss jõuab maksimaalselt abivajajateni ega kulu ära kõikvõimalike abiandmise korraldajate ja administreerijate ülalpidamiseks.

Austame puuetega inimeste ja eakate vabadust ise otsustada oma abistamise viiside üle, lähedasi hooldavate perede vabadust teha sobivaid ja meelepäraseid valikuid ja kogukondade õigust kujundada elukeskkonda kohalike elanike soovide kohaselt. Selle alustalaks on sotsiaalkaitse süsteemis valitsevad ühtsed põhimõtted, mis nii väiksel maal, nagu Eesti, peavad tagama kodanike võrdse kohtlemise üle kogu riigi.

Puuetega inimesed

Puuetega inimesed on ühiskonna üks haavatavamaid gruppe. Vabaerakond ei pea õigeks, et neile vaadatakse ülalt alla kui nõrgematele, kes sõltuvad teiste heatahtlikkusest ja kellele poliitikud ja ametnikud ütlevad, milline abi neile vajalik on.

Puue tähendab lihtsamalt öeldes takistust ja takistused on selleks, et neid ületada. Puudega inimesed saavad elada iseseisvalt ja võrdväärselt teistega, kui ühiskonnas on loodud võimalused takistuste ületamiseks. Just see on Vabaerakonna sotsiaalpoliitika eesmärk.

Et võimaldada kestvate takistustega inimestel täisväärtuslike ühiskonnaliikmetena eluga toime tulla, viime ellu järgmised muudatused.

1. Seame sisse isiklike eelarvete süsteemi, kus kestva kõrvalabi vajadusega inimesed saavad ise (vajadusel oma lähedaste või tugivõrgustike toel) juhtida enda abistamist ja optimeerida

selleks tehtavaid kulusid. Käivitame esimestele edumeelsetele pilootprojekti, kus puudetoetus ja sotsiaalteenuste isiklik eelarve seotakse ühtsesse süsteemi ning inimene saab ise enda abistamise rahakasutust juhtida.

2. Kaasame puuetega inimeste esindusühingud teenuste osutamist korraldama ja koordineerima (tugiteenused, rehabilitatsioon, nõustamine). Muudame sotsiaalteenuste turu paindlikuks ja delegeerime võimalikult palju ülesandeid kogukondadele.
3. Muudame seadust nii, et töövõimetoetust makstakse täismahus ka siis, kui selle saaja teenib kuni kahekordset Eesti keskmist palka (neid inimesi on vähe ja vastav bürokraatia on ülisuur).
4. Rajame koostöös omavalitsustega üle Eesti tugiteenustega elamuüksused liikumis- ja meelepuuetega inimestele ja nende peredele, mida puuetega inimesed on oodanud juba kaks aastakümnet.
5. Tagame seadusega, et kooliaja lõppedes on kõigile mitteiseseisvatele puudega noortele olemas koht, kuhu edasi suunduda (õppeprogramm, tegevuskeskus, päevakeskus, grupikodu vms). Kui noor ei ole puude tõttu iseseisev ja talle kohta ei tagata, on tal õigus jääda edasi kooli lisaõppeaastale.
6. Kui täisealine puudega inimene ei ole iseseisev ja riik/omavalitsus ei paku talle toetatud igapäevaeluks lahendust, tekib teda hooldaval perekonnal õigus rahalisele toetusele, et ise oma lähedase hooldamine/abistamine korraldada (sarnaselt lastaiakulude osalise kompenseerimisega).
7. Reformime täielikult riikliku rehabilitatsioonisüsteemi, liites taastusraviteenused meditsiinisüsteemiga, eripedagoogilised teenused haridussüsteemiga ja avades sotsiaalse rehabilitatsiooni turu sotsiaalsele ettevõtlusele. Kõige tõhusam sotsiaalne rehabilitatsioon on koht, kus inimene saab võimetekohaselt tegutseda ja vajalik olla.
8. Tõstame puuetega laste toetusi. Käivitame isiklike eelarvete süsteemi ka puuetega laste peredele, et nad saaksid bürokraatiasse uppumata vajalikus mahus kasutada tugiteenuseid.
9. Korrigeerime riiklikku abivahendisüsteemi nii, et kasutaja saaks pikaajaliseks kasutuseks mõeldud abivahendeid soovi korral välja osta, et mitte maksta renditeenuse eest oluliselt suuremat omaosalust.
10. Käivitame üleriigilise varajase märkamise süsteemi, mida on 25 aastat oodatud. Selle osana asutame riikliku rahastusega üle-Eestilise autismikeskuse.
11. Muudame võrdse kohtlemise seadust nii, et puudega inimesed ja eakad oleksid kaitstud diskrimineerimise eest lisaks töövaldkonnale ka muudes eluliselt olulistest valdkondades nagu haridus, tervishoid, avalikud teenused jms.

Ligipääsetavus

12. Algatame ühiskondliku leppe sõlmimise, et keskkond ja taristu tagaksid erivajadustega inimestele ja eakatele ligipääsu ja tegutsemisvõimalused. Võtame luubi alla ehitusseadustiku lisa „Puuetega inimeste erivajadustest tulenevad nõudmised ehitistele“ täitmise. Kaasame puuetega inimeste esindajad nii ehituslubade ja tegevuslubade väljaandmise kui ka järelevalve protsessi.
  - Kõik uued ja oluliselt renoveeritavad ehitised ning taristu peavad olema ehitatud universaalset disaini silmas pidades, et tagada kasutajasõbralikkus ja ligipääsetavus kõigile inimestele.
  - Ligipääsetavuse nõue peab olema tagatud ka kõigis uutes transpordivahendites nagu bussid, trammid, rongid jne.
  - Tulevikus ei tohi ehitada mitte ühtegi avalikku ehitist ega soetada transpordivahendeid, mis ei arvesta kõigi ligipääsetavuse nõuetega.
  - Uued kortermajad peavad vastama ligipääsetavuse nõuetele alates kolmandast korrusest praeguse viienda asemel.
13. Taastame viipekeeletõlkide õppe ning toome viipekeele tõlketeenuse osutamise riiklikule tasandile, suurendades tasustatud tõlketundide arvu oluliselt. Sellega parandame vaegkuuljate ja kurtide ligipääsu teabele ning soodustame nende toimetulekut ja lõimumist Eesti keele- ja kultuuriruumi.
14. Muudame kirjutustõlke omavalitsuse poolt rahastatavaks teenuseks. See tagaks kuulmispuudega inimestele ligipääsu kirjalikule infovahetusele ametkondadega ning aitaks kaasa nende täisväärtuslikule osalemisele töö- ja ühiskonnaelus.
15. Astume samme, et kõigis etendusasutustes oleks olemas silmusvõimendisüsteem, mis muudab seal toimuvad tegevused vaegkuuljatele ligipääsetavaks.
16. Püüame jõuda kokkuleppele, et telesaadete ja filmide puhul on loodud võimalus vaadata neid ka subtiitritega, mis teeb need vaegkuuljatele mõistetavaks.
17. Soodustame veebilehete ligipääsetavaks muutmist nii, et tulevikus vastavad kõik veebilehed ligipääsetavuse nõuetele, st et tagatud on WCAG 2.0 standardis toodud nõuete täitmine. Nende nõuete täitmine aitab erivajadustega inimestel veebilehelt informatsiooni leida võrdväärselt teiste kasutajatega. Eriti oluliseks peame, et oleks tagatud erivajadustega inimeste ligipääs oma võimalustele ja õigustele kohalikul tasandil.

Omastehooldajad

Omastehooldajad on grupp inimesi, kellest viimastel aastatel küll palju räägitakse, kuid kelle toetamiseks pole riik olulisi arendusi veel teinud. Omastehooldajad on riigi väärtuslikem partner hoolekandesüsteemis. Arvutused näitavad, et pika staažiga omastehooldaja teeb elu jooksul enam kui miljoni euro vabatahtlikku tööd. Riik peab tagama omastehooldajatele piisava toe, et nende õlgadele ei langeks liiga suur koormus ja et neil ei jääks hooldamise tõttu oma elu elamata. Tuleb kokku leppida, kust lähevad omastehooldamise mahu mõistlikud piirid.

18. Kehtestame seaduse tasandil ühtsed üleriigilised põhimõtted hooldajatoetuse maksmiseks, et lõpetada omavalitsustes inimeste põhjendamatu erinev kohtlemine. Tagame miinimumpalga suuruse toetuse koos tervisekindlustusega omastehooldajatele, kelle hoolealuse olukorda ei suudeta lahendada sotsiaalteenustega ja kellel puudub kõrgendatud hoolduskoormuse tõttu võimalus tööl käia. Näeme põhjendatud juhtudel ette võimaluse ka osalise hooldajatoetuse maksmiseks omast hooldavale inimesele.
19. Tagame tervisekindlustuse omastehooldajale, kelle töötamine (ettevõtjana, iseendale tööandjana, käsundilepingutega) on hooldamise tõttu lünklik või ebajärjekindel. Praegu sõltub tervisekindlustus eelmisel kuul tasutud sotsiaalmaksu suurusest. Lähedast hooldav iseendale tööandja ei suuda alati tagada, et sotsiaalmaksu miinimum kuust kuusse täis tuleb.
20. Loome uue normaalsuse, et kestvas üliraskes seisundis lähedasi (olgu lapsi või täisealisi) ei pea perekond hooldama kodus, vaid perele pakutakse koduvälise hoolduse võimalust. Julgustame peresid seda võimalust kasutama, et hoolduskoormus ei kasvaks eriti rasketel juhtudel üle pea. Oluline on, et lähedase hooldamine ei takistaks peredel saada lapsi ja elada täisväärtuslikult.
21. Laiendame sotsiaalkindlustussüsteemi pakutavate lapse- ja hoolduspuhkuste (või vastavate hüvitiste) saamise võimaluse kõikidele tööga hõivatud omastehooldajatele, töösuhte liigist sõltumata.
22. Mittetöötavatele suure koormusega omastehooldajatele tagame regulaarse hooldamisvaba puhkeaja koos riigi/omavalitsuste kohustusega pakkuda hooldatavale selleks ajaks kodune asendushooldaja või koht intervallhoius koos transpordiga.
23. Loome uue nõustamisteenuse, millega toetatakse ja juhendatakse alustavaid omastehooldajaid ja väga raskes, progresseeruvas seisus hoolealuste lähedasi, samuti lähedast hooldanud inimesi pärast viimase surma.

Eakad

Mitte ükski Eesti eakas ei unista elulõpust hooldekodus. Igale Eesti inimesele on tema kodu tähtis. Et eakad saaksid elada ka kõrvalabi vajaduse tekkides oma soovidest lähtuvalt, astume järgmised sammud.

24. Muudame koduse kõrvalabi osutamise paindlikuks ja jätame inimestele võimaluse ise enda abistamist juhtida. Vähendame igapäevase kõrvalabi osutamisel otsustavalt abistajate, hindajate ja administreerijate armeed ning anname ressursi inimeste endi kasutada, sest inimesed teavad ise, kuidas sama raha eest saab rohkem teenuseid.
25. Käivitame Eesti hoolekandes uusi innovaatilisi lahendusi koduse toimetuleku toetamiseks. Toetame olemasolevate platvormide (Helpific, CareMate) kasutamist ja laiendamist.
26. Loomme lihtsad, ühtsed ja kõigile arusaadavad reeglid sotsiaalteenuste eest tasumisel inimese/pere omaosaluse määramiseks, seda lisaks koduteenustele ka hooldekoduteenus eest tasumisel. Praegu on sellega palju segadust ja erinevad omavalitsused arvestavad perede omaosaluskohustust erinevalt.
27. Koostöös omavalitsustega rajame eakatele mõeldud tugiteenustega rendimajasid üle kogu Eesti. Viime läbi selgituskampaania sellise teenuse headest külgedest. Ligipääsetavad ja erineval tasemel sotsiaal-, tervishoiu- ja kogukonnateenustega majutusüksused peavad saama järgmiste põlvkondade jaoks uueks normaalsuseks.
28. Korraldame ümber hooldekoduteenus standardid nii, et üldhooldekodudes oleks tagatud astmeline teenus sõltuvalt hooldatava seisundi muutumisest (vajadusel asutuste koostöös). Tagame vajaduse korral hooldekodudes meditsiiniteenus kättesaadavuse haigekassa rahastusel. Loomme võimaluse üldhooldusteenuselt liikuda sujuvalt edasi hooldusravile.
29. Analüüsime hoolduskindlustuse sisseseadmise võimalust. Hoolduskindlustus on üks võimalusi anda nii perele kui ka pikaajalist hooldust vajavale inimesele kindlustunne, et vajalikul hetkel on kvaliteetne hooldusteenus kättesaadav ilma perekonda majanduslikult raskesse olukorda panemata.

Tervishoiupoliitika

Vabaerakonna tervishoiupoliitika kõige olulisem eesmärk on tagada tervishoiu ladus ja jätkusuutlik toimimine. Et ravijärjekorrad lüheneksid ja inimesed hakkaksid õigeaegset ja tõhusat abi saama, teeme tervishoiusüsteemis vajalikud ümberkorraldused. See hõlmab esmatasandi arstiabi tugevdamist, hästi toimivaid infosüsteeme ja tervishoiuteenus avamist normaalsele konkurentsile. Kasuks tuleb haigekassa depolitiseerimine.

Tervishoiupoliitika peab tagama ka Eesti rahva oodatava eluea pikendamine ennetustegevuste kaudu, sealhulgas vägivaldsete, mürgituste, uppumiste ja muude välispõhjustest tingitud haigestumiste, tervisekao ja surmade ning suitsiidide arvu vähendamine, samuti terviseteadlikkuse ja tervist säästva käitumise edendamine.

Arvestades, et Eestis on tervishoiu rahastamine protsendina SKT-st oluliselt madalam, kui teistes arenenud majandusega riikides, tuleb lisaks meditsiinisüsteemi sisemiste ressursside inventuurile tagada ka jätkuv lisaraha suunamine tervishoiusüsteemi. Vabaerakonna ettepanek on suunata tervishoiu täiendavaks rahastamiseks tervist kahjustavate toodete (tubakas, alkohol) maksustamisest laekuv tulu. Sellise seose loomine puhastaks ühiskonda ka moraalselt.

Terve olemise soodustamine

1. Tõstame tööandjatele mõeldud maksuvabastuse piiri töötajate tervise- ja spordikulude hüvitamisel praeguselt 100 eurolt 300 eurole kvartalis töötaja kohta. See motiveerib ettevõtteid panustama rohkem tervisesse ja innustab töötajaid hoidma ja parandama oma tervist.
2. Taastame haigushüvitise alates teisest haiguspäevast. See võimaldab haigestunud inimestel end terveks ravida ja takistab nakkushaiguste levikut.
3. Tugevdame koolides professionaalset tervise- ja esmaabiõpet, kaasates sellesse praktikud – pereõed, perearstid, kiirabiõed, kiirabiarstid (samadel põhimõtetel, nagu toimib riigikaitseõpe). Sellega parandame inimeste teadmisi terve olemisest ja valmisolekut ise väiksemate vigastuste ja kergemate haigestumistega hakkama saada, samuti oskust raskemate haiguste või õnnetuse korral kiirabi saabumiseni kannatanule abi osutada.
4. Suurendame taastusravi kättesaadavust ning viime taastusravi- ja rehabilitatsiooniteenuse ühtsesse, inimese vajadustest lähtuvasse süsteemi. Õigel ajal tervist taastavate teenuste saamine hoiab ära probleemide süvenemise, vaime tervise halvenemise, töövõimekao ja säästab meditsiinisüsteemile hilisemaid suuremahulisi kulusid.

Arstiabi parem kättesaadavus

5. Tugevdame esmatasandi arstiabi, suunates perearstisüsteemi rohkem ressursi, vastutust ja otsustusõigust (nimistu suurus, võrgustamine, teenuste laiendamine tervisekeskustes jms). Tagame perearstidele tööks ja eriarstisüsteemiga koostööks vajalikud kaasaegsed IT-süsteemid.

6. Rakendame esmatasandi ja eriarstisüsteemi vahelises koostöös täismahulise e-konsultatsioonide kasutamise. Selle eesmärgiks on parandada eelselektiooni eriarsti vastuvõtule suunamisel. Eriarsti konsultatsioonidele peavad eelnema e-konsultatsioonid, kus eriarst saab tutvuda haigusjuhuga ja vajadusel konsulteerida või küsida juurde täiendavaid uuringuid ja analüüse või ebakohasuse korral ka konsultatsioonist keelduda. Kui on vaja patsiendiga kohtuda, saab e-kanali kaudu kokku leppida sobiva aja.
7. Juurutame üleriikliku e-registratuuri, et välistada ebaefektiivsust ja dubleerimist.
8. Loomme eraldi teenusena transpordikompensatsiooni, kui patsient peab liikuda arsti vastuvõtule oma elukohast kaugemale.
9. Analüüsime öhtuste ja öiste vastuvõttude kulustruktuure ja töötame välja mõistliku lahenduse tööpäevaväliste arstivisiitide kättesaadavuse jaoks kas perearstikeskuste koostöös, EMO-de baasil või nende kahe kombinatsioonis.

Tervishoiuteenuse korraldus

10. Avame meditsiiniteenuse normaalsele konkurentsile. Rakendame erakapitalil põhineva tervishoiuteenuse pakkujad võrdväärsete partneritena riiklikult rahastatud teenuste pakkumisel. Lõpetame haiglavõrgu haiglatega *blanco* lepingute tegemise haigekassaga. Selleks muudame kõik raviteenuste hinnad kulupõhiseks, et ei toimuks ühe teenuse kulu toetamist teiste teenuste arvelt, millega raviasutused praegu põhjendavad läbipaistmatust ja vajadust *status quo*'d säilitada.
11. Raha peab hakkama nii meditsiinis kui ka hambaravis liikuma koos teenuse ja patsiendiga. Kui praegu näevad patsiendid tagantjärele vaid oma raviarvete lõppsummat, siis edaspidi tuleks avada patsiendile ka informatsioon, millele raha kulus. See muudab süsteemi läbipaistvamaks.
12. Vabastame haigekassa poliitilisest juhtimisest ja muudame ta sisulises mõttes avalik-õigusliku kindlustusasutuseks. Haigekassal peab olema õigus töötada professionaalselt ja ka kohustus vastutada oma otsuste eest.
13. Muudame arstide kvalifitseerimise tagasi kohustuslikuks. Sellega peavad riiklike juhiste järgi tegelema arstide erialaorganisatsioonid, aga korraldus ja rahastus tulevad riigilt. Kvalifitseerimata arstile võib esialgu jääda võimalus töötada madalama tasuga, kvalifitseerimist läbimata kaotab ta aga hiljem õiguse töötada arstina.
14. Loomme arstlike ravivigade vastutuskindlustuse ehk mittesüülise vastutuskindlustuse. Peame vajalikuks dekriminaliseerida arstlik mittetahtlik viga. Ilma selle otsuseta on sügavam kvaliteedijuhtimine tervishoius võimatu.

15. Võitleme meditsiini- ja sotsiaalsüsteemis halastamatult avaliku rahastamise vahendite kuritahtliku kulutamise süsteemis töötavate isikute või asutuste huvides. Kriminaliseerime kõik sellised teod.
16. Tugevdame tervishoiusüsteemi valmisolekut kriisiolukordadeks – nii lühiaegseteks (suurõnnetus, terror) kui ka pikaaegseteks (loodustekkelised hädaolukorrad, sõda). Riik peab leidma raha vastavateks koolitusteks ja harjutustegevusteks.
17. Seame pikemaajaliseks eesmärgiks jõuda tervishoiukulude poolest Euroopa Liidu viimaste hulgast keskmiste hulka, et tagada arstiabisüsteemi kättesaadavaus ja teenuste hea kvaliteet. Selleks peab tervishoiukulutuste rahastamine tõusma praeguselt 6,5%-lt SKP-st vähemalt 9,9%-ni SKP-st.
18. Toome alkoholi- ja tubakaaktsiisist laekuvad eelarvevahendid sinna, kus tekib tegelik ja reaalne kulu – tervishoidu. 2017. aasta andmeid arvestades kataks see ära tervishoiukulutuste vajaliku lisarahastuse summa.

Pensionipoliitika

Vabaerakond peab õigeks ja oluliseks, et iga inimene panustab ise järjest rohkem ja teadlikult oma tuleviku kindlustamisse. Pensionisüsteem peab looma igal tasandil arusaadavad võimalused ja motiveerima seda tegema.

Reformitud kolmesambaline pensionisüsteem

1. I sammu on riiklik pension, kus tuleks uuesti suurendada tulevase pensioni seotust elu jooksul tasutud sotsiaalmaksust. See soodustaks inimeste soovi maksta makse ja hoiaks ära n-ö ümbrikupalkade maksmist. Pensionide vähenemine seotus tasutud maksudega võib kaasa tuua riigi maksutulude vähenemise. Taastame I samba pensionikindlustuse makse suuruse 20%-le.
2. Kaotame ära praegune II samba ja võimaldame inimestel sinna kogunenud raha suunata vabatahtliku kogumispensioni III sambasse ning soovi korral kokkulepitud tingimustel raha ka välja võtta.
3. Muudame II samba nn tööandja pensionisambaks, andes tööjõukäte puuduses vaevlevatele tööandjatele lisavõimaluse motiveerida inimesi enda juures tööle asuma ja pikemalt töötama. II pensionisambasse kogunenud vahendeid on inimesel võimalik peale pensionile

siirdumist vastavalt soovile kas korruga välja võtta või määrata sealt igakuine väljamakse. II pensionisammas on pärandatav.

4. Jätame III pensionisamba ka tulevikus vabatahtlikuks, millesse sissemaksete suuruse saab iga inimene otsustada ise. III pensionisammas on sarnaselt II sambaga inimese poolt väljavõetav ning pärandatav. Muudame seadust nii, et kehtiva tulumaksusüsteemiga ei toimuks III samba väljamaksete pealt suuremat maksustamist.

Pensionifondide haldamine

5. Reformime pensionifondide haldamise ning vähendame oluliselt haldamistasusid, suurendades nõnda pensionisüsteemi paindlikkust ja personaalsust ning tagades olukorra, kus pensioni investeringute kasv ei jääks alla elukalliduse ja palga kasvule.
6. Lõpetame anomaalia, kus Eestis tegutsevate pensionifondide hinna ja kvaliteedi suhe pole vastavuses: ühelt poolt on fondide tootlus madal ja teiselt poolt võetakse nende haldamise eest Euroopa keskmisest kõrgemaid haldamistasusid.
7. Investeerime pensionifondide vahendeid tänasest oluliselt suuremal määral Eesti majandusse, elavdades sel moel majanduskasvu ning suurendades investeringute üldmahtu.

Lastekasvatamise ja pensionäride töö väärtustamine

8. Lähtume pensionide arvestamisel põhimõttest, et laste kasvatamine on samuti töö. Hakkame pensionisüsteemis tänasest enam arvestama lastekasvatamise panust.
9. Pöörame tagasi tulumaksureformi, millega on asutud karistama töötavaid pensionäre, maksustades nende eluaegse tööga välja teenitud pensioni, millega vähendatakse töövõimeliste pensionäride motivatsiooni töötada ja panustada Eesti majandusse.
10. Garanteerime kõigile pensionäridele maksuvaba pensioni, sõltumata sellest, kas inimene töötab või mitte.

MAJANDUS- JA MAKSUPOLIITIKA

- VÄHENDAME RIIGIKAPITALISMI JA REGULATSIOONE
- LIBERALISEERIME ENERGIATURUD
- LANGETAME TULUMAKSU PALGATULUDELT 12 PROTSENDILE
- ARENDAME DIGITURGU JA -MAJANDUST
- SOODUSTAME ÕIGLAST VABAKAUBANDUST

Majandusvabadused

Majandus on ühiskonna toimimise ainuke valdkond, mis loob ainelist lisandväärtust. Ühiskonna ühiste pingutustega loodud materiaalsete väärtuste toel saavad elada ja areneda eesti rahvuskultuur ja keel, haridus, teadus ja meie riiklik iseolemine. Seetõttu on majandus ühiskonnaelu keskne tegevusvaldkond ja erakonna poliitika kaalukas osa.

Erakond soovib vähendada majanduselu ülereguleerimist. Majanduselus võib seadusandja ja valitsuse kõrval anda suurema rolli ettevõtjate ja ettevõtlusorganisatsioonide ühistegevusele.

Erakond peab oluliseks põhimõtet, et majanduse ja ühiskonna edu põhineb vabadusel – mida rohkem suudame avardada majanduse tegevusvälja, seda suurem on inimese ettevõtlikkus seda kasutada ja seda rohkem loome väärtusi ühiskonnana. Majandusvabadust tuleb väärtustada kõigil tasanditel (ametnikkond, kohalik omavalitsus, keskvalitsus, kohtuvõim), seda võib piirata vaid põhjendatud ühiskondliku huvi olemasolul, keskkonna, kultuuri, avaliku korra ja riigikaitse eesmärgil.

Majandustegevus peab olema keskkonnasäästlik ja arvestama teiste isikute õigust puhtale loodusele, looduslikule eluviisile, samuti õigust looduskeskkonna abil edendada oma majandushuvisid.

Keskkonnakaitse peab leidma tasakaalu majanduse arengu ja looduse vahel, et tagada mitmekesisus ja majanduslik kestlikkus.

Erakond peab vajalikuks, et Eesti tugevate tootmissektorite kõrval tuleb senisest enam arendada teenusmajandust.

Vabariigi Valitsus peab tagama võimalikult vaba, stabiilse ja usaldusväärse ning pigem vähem reguleeritud majanduskeskkonna.

Valitsus olgu ettevõtlusvaldkonna motiveerija uute tehnoloogiate rakendamisel, innovatsioonil ja uutele turgudele müümisel.

Erakond peab oluliseks ettevõtluse rahastamise struktuuriüksuste (EAS jt) radikaalset reformi ja nende koondamist ühtse juhtimise alla. Pikemas perspektiivis ja arvestades ELi rahastuse vähenemist, peame õigeks selle ümberkujundamist strateegiliseks investeerimisfondiks, mis saab oma tulu teatud ulatuses loodusvarade kasutustasust ning teeb investeringuid Eesti elu- ja ettevõtluskeskkonna parandamiseks ja regionaalseks arendamiseks.

Eelarvepoliitika

Meie eesmärk on säilitada Eestis 33 protsendilise üldise maksukoormusega ja tasakaalus riigieelarvega ettevõtjasõbralik maksukeskkond, mis annab Eesti ettevõtetele rahvusvahelises konkurentsivõimelise. Soovime tugevdada Eesti riigi positsioone välislaenu- ja investeringute riiki meelitamisel. Selleks:

1. Lähtume riigieelarveliste püsitulude ja -kulude juhtimisel riigieelarve tasakaalu põhimõttest, sealjuures peame jõudsa majanduskasvu aastatel koguma ja majanduskriisi aastatel kulutama riigireserve.
2. Peame mõistlikuks investeerimislaene riigi arengusse. Käsitleme riigivõlga bilansipõhiselt ja peame vajalikuks riigile pikaajaliste võlakohustuste võtmist pika tasuvusajaga investeringute tegemisel, kui sellega kaasnevad kodanikele olulised avalikud hüved ja riigi maksutulude kasv.
3. Peame õigustatuks laenamist ettevõtlust toetava tehnilise taristu ja riigisektori struktuursete reformide läbiviimiseks, näiteks lasteasutuste korrastamine, ajakohase koolivõrgu ja teadusasutuste väljaarendamine, energiajulgeoleku tagamine, teede ja muu taristu ehitamine jms.
4. Finantseerime võlakohustusi riigivõlakirjade emissioonidega. Sellega tuuakse finantsturule uued instrumendid, mida kohalikud pensionifondid ja elanikud saavad kasutada oma vahendite paigutamiseks.
5. Loome võimalused, et omavalitsused saaksid senisest enam rakendada kohalikke makse. Riigi tasandusfond peab töötama majandusloogikale vastassuunas – suurema maksulaekumisega omavalitsustes peaks ümberjagatava raha osakaal olema väiksem, samas peab mehhanism tagama, et omavalitsused oleksid siiski huvitatud majanduskeskkonna arengust oma territooriumil. Kõrgem kohalik maks või väiksem riigi rahaeraldus peaks sõltuma omavalitsuse tehtud (tema ülesannetega mitteseotud) kulutustest ja sotsiaalsetest projektidest (nt omavalitsuse ülesannetega mitteseotud sotsiaaltoetused jms).
6. Peame oluliseks suurendada keskpanga ja finantsinspektsiooni vastutust, et tõkestada rahvusvahelist rahapesu Eesti panganduses.

7. Peame tähtsaks II pensionisamba maksete vabatahtlikuks muutmist.
8. Liberaliseerime Euroopa Liidu erapensionifondide turgu ja võimaldame Eesti vabatahtlikel II samba pensionikogujatel investeerida mistahes ELi turul tegutsevasse pensionifondi.

Maksupoliitika

Maksude kogumise eesmärk on rahastada Eesti inimeste üldist heaolu, riigi avalikke teenuseid ja muid avalikke kulusi. Maksupoliitika peab soodustama majanduskasvu ja töökohtade loomist erasektoris, võimaldama heaolu õiglast ümberjagamist ning tagama sotsiaalselt ja ökoloogiliselt tasakaalus elukorralduse.

Meie hinnangul on kapitalimaksud Eestis võrreldes paljude teiste riikidega alarakendatud. Kapitali maksustamine on aga majanduse arenguks üks neutraalsemaid maksuliike, kuna ei puuduta tootmissisendeid ega vahetult tekkinud kasumit, vaid juba akumulunud ja osaliselt majandustegevusest väljunud kasumit. Kapitalimaksud rakenduvad samuti n-ö robotite sotsiaalmaksuna ja toetavad eelarvet töövõimelise elanikkonna vähenemisel.

Meie maksupoliitika toetub järgmistele printsiipidele:

- maksud peavad tunduma kõikidele kodanikele ja ettevõtetele õiglasel.
- maksude otstarve peab tekitama ühiskonnas usaldust,
- maksud peavad olema õiguskindlad, selgesti formuleeritud, ühetaolised, proportsionaalsed, laia maksubaasi ja madalate maksumääradega ning toetama majanduskasvu.
- maksusüsteemi kogumõju peab olema sotsiaalselt õiglane.

Peame oluliseks tunduvalt vähendada tööjõu ja teiste tootmissisendite maksustamist. Kaudsete maksude regressiivset mõju tuleb Eesti ühiskonnas tasakaalustada otseste maksudega, sh tuleb rohkem maksustada tulu ja kapitali, mitte töötamist ja ettevõtlust.

Praeguste töösuhete paindlikkust arvestades (alltöövõtt, kaugtöö, jagamismajandus jms) tuleb jälgida, et maksustame töölepingu ja võlaõigusliku lepingu alusel saadud tulu võimalikult ühetaoliselt.

1. Muudame kõik tööjõumaksud töövõtja kohustuseks tööandja kinnipidamisel. Maksureform tuleb seadustada nii, et töövõtjate netopalk sellest ei väheneks.
2. Alandame sotsiaalmaksuga maksustatava töötasu tulumaksumäära üksikisikule 20 protsendilt 12 protsendini ja muudame selle 100 protsenti kohaliku omavalitsuse eelarvesse laekuvaks maksuks.

3. Taastame abikaasade ühisdeklaratsiooni ja suurendame laste pealt mahaarvatava tulumaksuvaba miinimumi samuti 6000 euroni aastas.
4. Kompenseerime tööjõumaksude alandamisega kaasnevat riigi tulude vähenemist juriidiliste isikute jaotamata kasumi maksustamisega. Maksustamist ei rakendata väikese käibega ettevõtete suhtes.
5. Võimaldame eraisikute annetusi vabaühendustele otse palgakulult, st enne kõiki tööjõumakse.
6. Vähendame kaudsete maksude osakaalu: tootmiste ja majapidamiste kulusid kütuse- ja elektriaktsiisidele.
7. Alandame alkoholi- ja tubakaaktsiise, sest laiatarbekaupade aktsiisipoliitika ei tohi tekitada piirikaubandust, mis turgutab naaberriikide majandust.
8. Kehtestame mahetoodetele ning aia- ja köögiviljale madalama käibemaksumäära, et edendada tervislikku toitumist.

Energiapoliitika

Meie energiapoliitika peaesmärgid on energiaturu liberaliseerimine, energiaturu tõrgeteta toimimine koos kliimapoliitika järgimisega ja energiajulgeoleku tagamine – energiasõltumatus, katkematu energia tootmine ja jaotamine, vahetu kriisireageerimise võimekus ning minimaalne riiklik sekkumine. Saavutame aastaks 2030 Eesti riigi energeetilise sõltumatuse.

1. Liberaliseerime Eesti energiaturu. Loomme õiglase, avatud ja vaba konkurentsi kõikide energialiikide turgudel ning paneme energiaturu toimima riikliku sooduskohtlemiseta.
2. Taotleme Eesti energiasõltumatust ja lahendame elektrituru pikaajalise varustuskindluse probleemi koostöös regiooni riikidega.
3. Toetame Euroopa Liidu ühist energiaturu poliitikat ja Eesti elektrisüsteemi sünkroniseerimist Kesk-Euroopa või Põhjamaade sünkroonalaga. Peame vajalikuks täiendavate elektri ja gaasi välisühenduste rajamist ning energiakandjate kasutusvõimaluste mitmekesistamist.
4. Loomme õiglase elektrikaubanduse Euroopa Liidu piiridel kolmandate riikidega. Selleks rakendame kolmandate riikide energiatootjatele konkurentsi moonutamist välistavaid tasusid, mis võtavad arvesse riiklike dotatsioone, kehtivaid võimsustasusid, keskkonnanõuete järgimist jm tootmishindu mõjutavaid tegureid.

5. Muudame riiklikke toetusi nii, et need tagavad energia varustuskindluse ning aitavad turule keskkonnahoidlikud ja uuenduslikud tehnoloogiad.
6. Looime strateegilise reservi, et vältida turumoonutusi ja liigseid kulutusi tarbijale. Me ei toeta võimsusmehhanismide kehtestamist.
7. Võimaldame meie tootjatel kaubelda taastuvenergia toodangu statistilise ülejäägiga ning osaleda teiste riikide taastuvenergia toetuskeemides ja koostööprojektides.
8. Investeerime elektrienergia jaotusvõrgu töökindlusesse, et märgatavalt vähendada elektrikatkestusi. Tagamaks ühtlast regionaalset arengut, viime põhivõrgu kõikide maakondade tööstuspiirkondadeni.
9. Eraldame jaotusvõrgu operaatori Elektrilevi OÜ vertikaalselt integreeritud tootmis- ja müügiettevõttest Eesti Energia AS. Tagame sellega kõikidele elektrituru müüjatele võrdse ligipääsu võrguandmetele.
10. Tagame riikliku hinnaregulatsiooni elektri- ja gaasivõrkudes ning kaugkütteturul nii, et see kajastaks uute investeeringute tegemiseks kõiki vajalike hinnasignaale. Jaotusvõrkude tariife tuleb alandada, samuti tuleb muuta arvestusmetoodikat, see peab põhinema investeeringute tasuvusel.
11. Lõpetame topeltvõrgutasud. Võrgutasude hinnastamine peab olema kõigile ühesugune, nii tootjatele kui ka tarbijatele.
12. Põlevkivienergeetikas on vaja kasutusele võtta uued keskkonnahoidlikud tehnoloogilised lahendused, kuni me pole suutnud põlevkivi asendada keskkonnasäästlikumate energiaallikatega ja põlevkivienergeetika on riigi energiasõltumatuse jaoks jätkuvalt vältimatu.
13. Toetame põlevkivist otsepõletusel elektri tootmise vähendamist, asendades seda suurema energeetilise väärimise ja suurema lisandväärtusega toodetega.
14. Toetame gaasiturul konkurentsi suurendamist ja sõltuvuse vähendamist Venemaa tarneallikatest. Suurima gaasimüüja osakaal ei tohiks ületada ühte kolmandikku turumahust ja Venemaa gaasi osakaalu turul tuleb vähendada alla kahe kolmandiku.

Digituru arendamine

E-riigi valitsemine

Eesmärk on tagada Eesti kui e-riigi teenuste edasiarendamine ja teenuste töökindlus ning viia praegused bürookraatlikud protsessid ametnikukesksest inimesekeskseks – parima võimaliku IT-abiga.

1. Korraldame riigi avalike e-teenuste ajakohastamiseks riigi e-teenuste ja neid toetavate IT-lahenduste auditi.
2. Kasutades auditi tulemusi hoiame riiklike infosüsteemide ja e-teenuste tuumikarendajad ja halduse jätkuvalt riigiasutuste käes; infosüsteemide ja teenuste arenduse ja uuendamise kiirendamiseks kasutame nn välist võimendust, tellides neid töid, mida on võimalik, hanke korras eraettevõtelt; loobume mittevajalikest infosüsteemidest ja e-teenustest.
3. Algatame isikukoodi reformi tagamaks individile senisest parema privaatsuse (näiteks plokiahelatehnoloogia baasil saab isik igale andmeküsjale väljastada erineva, kuigi matemaatiliselt alus-identiteedile taandatava isikukoodi).
4. Arendame e-kaasamise ja e-osaluse keskkondi, mis võimaldavad kodanikel ja vabaühendustel olla informeeritud, osaleda valitsemises ja õigusloomes ning teha oma seisukohad nähtavaks.
5. Hoolitseme kriitiliste riiklike infosüsteemide toimimise eest ka kriisiolukorras.
6. Teeme koostööd erasektoriga ja vajadusel kehtestame regulatsioone, et tagada erasektorile esmatähtsad teenused (telekommunikatsiooniettevõtted, pangad, esmatarbekaupu müüvad kauplused, tanklad, elektrijaamad, soojusjaamad, transpordiettevõtted jmt) ka kriisiolukorras. Eesti inimeste põhivajadused peavad kaetud olema ka siis, kui rahvusvahelised ühendused ei tööta.
7. Arendame jõuliselt edasi eestikeelset kõnetuvastust, masintõlget, keelesünteesi jt vahendeid, eesmärgiks eesti keele laiem kasutamine digitaalsetes vahendites ja eesti keele kui teaduskeele areng. Seisame selle eest, et Eesti ülikoolides peetakse eestikeelseid loenguid, mis on kõnetuvastuse ja tõlkevahenditega abil jälgitavad ELi liikmesriikide keeltes. Mis tahes inimkeele elujõud peitub ikkagi ainult selle kasutajates.
8. Toetame mitmekeelse Euroopa Liidu ideed: iga liikmesriigi kodanik saab takistuseta suhelda oma emakeeles mistahes teise liikmesriigi ametiasutuse, avalikkuse või eraisikuga, kasutades keeletehnoloogia digilahendusi.

9. Tõstame konkursside abil esile ettevõtteid, kes on oma IT-lahendustes eesti keelt hästi rakendanud.
10. Otsime nutikaid lahendusi mitmete ühiskondlike probleemide lahendamiseks. Näiteks teeme avalikult ja lihtsalt kättesaadavaks detailse, kuid isikustamata (Maksu- ja Tolliameti ning Statistikaameti koostöös valmiva) statistika palkade kohta, vähendamaks soolist palgalõhet.
11. Vabaerakond toetab ja soosib e-valimiste jätkuvat korraldamist. Riigi arendatud turvaline e-hääletussüsteem olgu kättesaadav ka laiemaks kasutamiseks (näiteks MTÜde, sh erakondade sisevalimiste jaoks).

Digitaalne taristu

Eesmärk on tagada kõigile Eesti ettevõtetele ja kodumajapidamistele soodne ja kiire ligipääs internetiteenustele ja võimaldada neil ka internetiteenuseid osutada.

12. Jälgime, et viimase miili toetussüsteemi najal jõuaks kiire interneti võimekus järgmise 4 aasta jooksul kõigi soovijateni.
13. Otsime koostöös telekommunikatsiooniettevõtete ja regulatsioone andvate asutustega võimalusi, kuidas parandada ka viimase miili toetussüsteemist välja jäävate piirkondade internetiühendust ja laiendada nende piirkondade klientide valikuvabadust.
14. Toetame Euroopa Liidu algatust võtta 700 MHz (tegelikult 694–790 MHz) sagedusala kasutusse viienda põlvkonna telekommunikatsiooniteenuste jaoks (nn 5G). Taotleme Euroopa Liidu tasandi läbirääkimisi Venemaaga piiriäärsete alade sagedusala vabastamiseks, Venemaaga piirnevad riigid eraldi seda ei suuda.
15. Võtame kõigi suuremate taristuobjektide rajamisel arvesse vajadust kasutada nende koridore ka IT-taristu jaoks. Näiteks Rail Balticu trassi alla tuleks rajada valguskaablid, mis ühendavad Eesti Kesk-Euroopaga mööda maismaad.

Digimajandus

Eesmärk on Eesti hoidmine jätkuvalt eduka idufirmade tekkimise kohana, seejuures soodustades juba olemasolevate IT-ettevõtete laienemist.

16. Loome ühtse ekspordiedenduse meeskonna, kuhu kuuluvad Eesti ministrid, välismaal elavad rahvuskaaslased, diplomaadid ja teised Eesti sõbrad, kes koordineeritud võrgustikuna

majanduslikel alustel edendavad Eesti kaupade, teenuste, teadmiste ja kapitali müüki välismaal.

17. Esimeses punktis toodud meetmete abil aitame Eesti IT-ettevõtetel luua välisriikides filiaale, mille kaudu saab allhanke korras tellida IT-töid (näiteks programmeerimist riikides, kus tööjõudu on lihtsam leida).
18. Seisame nn internetineutraalsuse eest – võrguteenuse pakkujad peavad tagama kõigile võrgupõhiste teenuste kasutajatele võrdse kohtlemise. See võimaldab ka edaspidi uutel tegijatel oma teenuseid ilma turutõrketa välja arendada.
19. Me ei toeta interneti sisu blokeerimist riigi poolt (v.a lühiajaliselt kriisiolukorras, näiteks kui on vaja küberrünnaku tõttu välisühendused katkestada) ega muul moel sellesse sekkumist (aeglustamist, tsensuuri jmt). Meie ülesanne on hoolitseda selle eest, et kodanikud oleksid teadlikud internetikasutajad ja oskaksid ohte vältida (vt programmiosa IT-valdkonna tööturg ja oskuslikud kasutajad).
20. Tööstuse nüüdisajastamisel toetab erakond Industry 4.0 aluseks oleva digitehnoloogia laialdast kasutuselevõttu, et saavutada tööstuses suurem efektiivsus, paindlikkus, tootlikkus ja konkurentsivõime.
21. Kuna praegu on laenu raha n-õ odav, siis anname otsetoetuste asemel (praegune EASI tegevus) usaldusväärsetele ettevõtetele laenu võtmisel riiklikke garantiisid.

Andmete kasutamine ja andmekaitse

Eesmärk on võimaldada nii riigil kui ka eraettevõtetel pakkuda nutikaid tooteid ja teenuseid viisil, mis ei kahjusta inimeste privaatsust.

22. Kogume riiklikesse andmebaasidesse vaid need andmed, mis on ühiskonnaelu korraldamiseks vajalikud. Igaühel olgu õigus teada, milliseid andmeid tema kohta on kogutud, välja arvatud korra- ja riigikaitseandmed.
23. Me ei luba võtta kasutusele riiklikke vahendeid, millega riik rikuks seaduskuulekate isikute õigust privaatsusele. Riik ei pea teadma (ja kindlasti mitte salvestama) iga indiviidi hetkeasukohta ega tegevust. Sellised meetmed on õigustatud ainult olulise seadusrikkumise kahtluse korral. Kui menetluse käigus seadusrikkumist ei tuvastatud, peab riik tagama kogutud andmete korrapärase kustutamise (füüsiline kustutamine, ei piisa vaid loogilisest). Seejuures me ei toeta:
  - biomeetriliste isikutuvastusvahendite laialdast (igapäevast) kasutuselevõttu,
  - mobiilse positsioneerimise abil inimese elukoha (ega muu liikumise) isikustatud tuvastamist.

24. Et riik ja erasektor saaksid pakkuda uusi andmemahukaid teenuseid (näiteks asjade internet, nutimajad, isesõitvad autod), kehtestame reeglid, mille järgi peab teenusepakkuja tagama:
- teenuse osutamiseks ainult hädavajalike andmete kogumise,
  - kogutavate andmete käitlemise viisil, mis tagab kliendi/kodaniku privaatsuse,
  - andmete turvalise hoiustamise, sh selle, et ühe teenuse pakkumisel kogutavaid andmeid ei antaks/müüdaks edasi teise teenuse osutamiseks (st vältida tuleb nn superandmebaaside teket, mille haldajad – olgu riik või eraettevõtte – teaksid inimese kohta sisuliselt kõike ja muudaksid inimese seeläbi kergesti manipuleeritavaks),
  - andmete füüsilise kustutamise, kui neid ei ole enam vaja teenuse osutamiseks (ei piisa vaid loogilisest kustutamisest).
25. Leiame, et Euroopa Liidu esimesed sammud privaatsuse tagamisel „Isikuandmete kaitse üldmääruse” (GDPR) näol on vajalikud, kuid taotleme selle edasiarendamist. Seejuures jälgime, et punktis 3 väljatoodud reeglid oleksid GDPRi abil kohaldatud üle Euroopa, vajadusel nõuame Euroopa Liidu tasandil GDPRi täpsustamist/muutmist.
26. Järgime riiklike infosüsteemide arendamises jätkuvalt põhimõtet, et riik ei nõua inimeselt samade andmete esitamist mitu korda.
27. Pooldame andmete vaba liikumise tagamist kui Euroopa Liidu viiendat põhivabadust. Peame vajalikuks ELis ühtse infopoliitika kujundamise koostööd, eeskätt tarbijaandmete põhjendamatu kogumise keelamiseks.

Digitaalsed sisuteenused ja autoriõigused

Eesmärk on, et Eesti tarbijale osutatakse sama kvaliteediga ja sama sisuga digitaalseid sisuteenuseid, mida osutab sama teenusepakkuja mis tahes teises Euroopa Liidu riigis.

28. Leiame, et ülaltoodud eesmärged ei saa saavutada üksnes Eesti-siseselt, selleks on vaja Euroopa Liidu regulatsiooni. Seejuures:
- taotleme ühtsemaid autoriõiguste regulatsioone Euroopa Liidus,
  - nende regulatsioonide kehtestamise juures tuleb lähtuda tänapäeva internetisisu omapärast, need ei tohi olla kehtestatud lähtuvalt mõne üksiku (suurema) liikmesriigi „rudimentsetest” autoriõiguste seadustest (näiteks me ei toeta nn panoraamivabaduse piiramist),
  - interneti sisuteenuse pakkuja vastutab küll levitatava sisu seaduslikkuse eest, kuid temale kehtestatud sisu korraldamise reeglid peavad olema mõistlikud ja soosima informatsiooni vaba liikumist,
  - veebisisu levitavad platvormid ei tohi endale võtta kasutajate sisu autoriõigusi (näiteks sotsiaalmeedias levitatud foto autoriõigused peavad jääma selle esialgsele autorile, mitte kanduma üle sotsiaalmeediaplatformi omavale ettevõttele).

29. Teeme võimalikuks Eesti kultuuripärandi (sh audiovisuaalse pärandi) digitaliseeritud versioonide avaliku kasutamise, kooskõlas autoriõigustega.

IT-valdkonna tööturg ja oskuslikud kasutajad

Eesmärk on tagada Eesti IT-valdkonnas tegutsevatele ettevõtetele ja asutustele pädevad töötajad ning väljatöötatud digiteenustele asjatundlikud kasutajad.

30. Vabaerakond toetab väljakujunenud praktikat, mille kohaselt ELi mittekuuluvatest riikidest pärit IT-spetsialistide jaoks sisserändekvoodid ei kehti. Jätkame ka Work in Estonia programmiga.
31. Taotleme tööjõumaksude vähendamist, kompensatsiooniks kapitalimaksud.
32. Tagame kutse- ja kõrgkoolidele IT-valdkonna spetsialistide koolitustellimused, jälgides, et õppekavad võimaldaksid õpilasel eri tasemel spetsialiseeruda (IT-valdkonnas on tööd erinevate oskustega inimestele). Otsime võimalusi IT-õpet geograafiliselt hajutada (näiteks ülikoolide kolledžite juures) ja kaugõpet laiendada.
33. Muudame IT-erialade kutse- ja kõrghariduse omandamise paindlikumaks, võimaldades tööd ja õpinguid paremini ühendada.
34. Jätkame, laiendame ja mitmekesistame projekte, millega tuuakse koolidesse õpetama IT-valdkonnas töötavaid spetsialiste. Motiveerime IT-valdkonna inimesi nendes projektides osalema. Eesmärk: põhikooli viimaste klasside noored teevad teadlikke valikuid ja üldine IT-haridus (sh nn küberhügieen) on elementaarne kõigi õpilaste jaoks, ka neil, kes ei jätkka õpinguid tehnoloogiaerialadel.
35. Tagame igale lapsele vähemalt ühe tasuta huvihariduse ringi, võrdsustame huvikoolide õpetajate töötasu üldhariduskoolide õpetajate töötasuga (vt ka hariduse peatükk).
36. Suurendame teaduse väljundit kõrgtehnoloogilisse majandusse. Toetame ettevõtjate ja ülikoolide koostööd ning grandipõhise rahastamise nihutamist rakenduspõhiseks. Lisaks ülikoolikesksele teadusele toetame väikeste mobiilsete nii eraalgatuslike kui ka riiklike toetustega teaduskeskuste tekkimist ja toimimist (vt ka hariduse peatükk).
37. Jätkame ja laiendame Töötukassa kaudu IT-oskusi andvaid kursuseid, sh töötavatele, kuid IT-oskusi arendada soovivatele isikutele. IT-oskusi laiendava koolituste saamiseks ei pea olema arvel töötuna. Viime ka päevakeskustesse digiõppe.

Konkurentsipoliitika

Majanduskeskkonna üks põhiomadusi on avatus ja võrdsed võimalused. Mida mitmekesisem on konkurents valdkonniti, seda enam on efektiivsust tagavat turumajandust.

Vabaerakond peab tähtsaks toetada vabakaubanduse laiemat arengut ning tollide ja toetuste vähendamist kaubandussuhetes, kuid tingimusel, et kaubanduspartnerid on rahvusvaheliste kohustuste täitmisel võrdses olukorras keskkonna-, kvaliteedi-, ohutus- ja tööõuete täitmisel.

Oleme seisukohal, et agressiivne ELi siseturu kaitse loob pikas perspektiivis olukorra, kus EL impordib vaesust ja koormab üle oma sotsiaalsüsteemi. Kaubanduse liberaliseerimine peab olema suunatud majandusarengu tingimuste loomisele Lähis-Idas ja Põhja-Aafrikas. EL peab toetama kapitali ja teadmiste eksporti nendesse piirkondadesse.

1. Toetame mikro- ja väikeettevõtlust maksusoodustuste ja regionaalsete meetmete kehtestamisega.
2. Väldime oligopoolsete sektorite teket ja toetame alustavaid väikeettevõtjaid.
3. Muudame äriseadustikku, et vältida ebaõiglust vähemus- ja väikeaktsionäride suhtes ning tagada pettuse ja kantimise teel saadud vara tagastamine seaduslikele omanikele.
4. Parandame Konkurentsiameti tööd ja tagame Eesti inimestele võimalikult laia kaubasortimendi vabalt kujunevate hindadega.
5. Kaitseme väikeaktsionäride huve.
6. Soodustame väiketootjate toodete turustamisvõimalusi, et vähendada ebavõrdset konkurentsi suurte jaekaubanduskettidega.

Tööturupoliitika

Töörahu on majandusarengu alus. Sektorites, kus inimeste töö on suur osakaal, tuleb saavutada töötajate ja ettevõtja huvide tasakaal. Vabaerakond näeb tööturu muutmise ühe võimalusena tööturu liberaliseerimist. Uue majanduse arenedes muutuvad töösuhted enam koostöökeskseks, väheneb töötundidel põhinev panustamine.

Erakond on seisukohal, et riik peab tagama kõigi toimetulekuvõime, seetõttu on riigi ülesanne tagada võimalikult lai tööhõive. Kui aga erasektor ei ole kutse- ja ümberõppe korraldamiseks

piisavalt majanduslikult motiveeritud, siis infoühiskonna majandustingimustes langeb riigile suurem vastutus.

Töösuhete iseloom infoühiskonnas muutub, iga inimene võib olla ise ettevõtja. Seda soosib ka Eestis kehtiv ühinguõigus ja ettevõtluse maksusüsteem. Erakond soodustab igakülgset ühistegevuslike paindlike töö- ja ettevõtlusvormide teket. Kedagi ei tohi halvustada põhjusel, et ta müüb oma teenuseid osaühingu kaudu. Riik peab aga õigusaktide abil otsustavalt piirama maksudest kõrvalehoidmist, mitte jätma seda maksuhalduri tõlgendamisküsimuseks.

1. Suurendame ja motiveerime sektoripõhiste kollektiivlepingute sõlmimist.
2. Toetame ettevõtjate algatust koolitada endale tööjõudu.
3. Korraldame riiklikul tasemel ettevõtluspraktikat ja ümberõpet, et majanduse arenedes saaks ühiskond muutustega kohaneda.
4. Korraldame Töötukassa ümber Tööturuametiks ja teeme sellest aktiivselt tööturgu kujundava keske riigiameti.
5. Korrigeerime miinimumpalka kolmepoolsetel läbirääkimistel.
6. Loome äri- ja maksuõigusliku aluse, et toetada sotsiaalset ettevõtlust ja ringmajandust.

Väikeettevõtlus

Eesti on ja jääb Euroopa väikeriigiks, mille majanduse domineerivaks osaks on ja peabki olema väikeettevõtlus, arvestades nii siseturu suurust, välisturu reaalseid perspektiive kui konkurentsitingimusi.

Väikeettevõtjad on ühiskonna stabiliseerijad, kes suudavad paindlikult reageerida turu muutustele ja arendajad, kes püüavad probleeme lahendada oma oskuste ja vahendite kasutamise abil.

Väikeettevõtlus on Eesti majanduse selgroog moodustades üle 90% ettevõtetest. Üldisemas plaanis on majanduse struktuur nõudluse diferentseerumise ja individualiseerumisega seoses tugevas muutuses teenusmajanduse osakaalu kasvamise arvelt, mis võimaldab oskusliku majanduspoliitika korral arendada just väikeettevõtlust. Elujärje tõusu ja Eesti majanduse edaspidise kasvu aluseks saab olla ainult võimekus liikuda teadmispõhise majanduse suunas.

Vabaerakond näeb väikeettevõtluse arendamise oluliste märksõnadena:

1. Halduskoormuse vähendamist ja VE seotud aruandluskohustuse lihtsustamist.
2. Maksupoliitika kujundamisel VE spetsiifika arvestamist, sealhulgas maksude edasilükkamine.
3. Eksporditoetuste senisest suuremat kättesaadavust ja abi välisturgudele minekuks.
4. Lihtsam juurdepääs finantsvahenditele, laenude riikliku tagatismehhanismi arendamine.
5. Tööjõuturu regulatsioonide kehtivuse stabiilsus, Töölepinguseaduse tasakaalustamine tööturu osapoolte vahel.
6. Bürokratlike ja tihtipeale põhjendamatute kitsenduste tühistamine olemasolevast seadusandlusest ning dubleerivate ametkondade ja nende ametnike aruandluslembuse ohjeldamine.
7. Tegevusalade organisatsioonide arendamine ja toetamine ning riiklike vahendite suunamine teadmistepõhise majanduse arengusuundadesse.

Euroopa Liidu ühisturu- ja vabakaubanduspoliitika

Kõik maailma riigid konkureerivad rahvusvahelises tööjaotuses, et leida oma ettevõtete kaupadele ja teenustele laiemat turgu, investeringuid ja luua hästi tasustatud töökohti. Seetõttu peame me ülioluliseks nii Euroopa Liidu ühisturu edasiarendamist kui ka kaubanduse õiglast liberaliseerimist kolmandate riikidega.

Peame oluliseks Euroopa Liidu ühise põllumajanduspoliitika säilitamist ja ühise energiaturu loomise lõpuleviimist. Liikmesriigid peavad astuma kiireid samme digitaalse ühisturu avamiseks ja teenusteturu jätkuvaks liberaliseerimiseks.

Oleme seisukohal, et kõik Euroopa Liidu liikmed peaksid ühinema euroga ja kuuluma euroalasse, et välistada rahakursi manipulatsiooniga eeliste loomist oma riigi majandusele. Euro tagamise meetmeid tuleb tugevdada üksnes ulatuses, mis on hädavajalikud ühisraha stabiilsuse loomiseks.

Sel eesmärgil tuleb Euroopa Stabiilsuse Mehhanism ümber kujundada Euroopa Valuutafondiks, mis võtab sh Rahvusvaheliselt Valuutafondilt üle kõik Euroopa Liiduga seotud ülesanded. Euroopa Valuutafond peaks tegema liikmesriikidele fiskaalpoliitilist järelevalvet, et tagada Maastrichti kriteeriumite ja muude eelarvepoliitiliste kokkulepete täitmine.

Oleme seisukohal, et Eesti riik peab jätkama kolmandatest riikidest pärit tööjõule kontrollitud kvoodisüsteemi rakendamist, mis teeniks nii meie majandushuvisid kui ka riiklikke ja rahvuslikke huvisid.

1. Toetame Euroopa Liidu laienemist ja peame mõistlikuks lähema 10 aasta perspektiivis liitumiskõnelusi järgmiste kandidaatriikide või potentsiaalsete liitujatega: Island, Makedoonia, Montenegro, Serbia, Albaania, Kosovo ning Bosnia ja Hertsegoviina.
2. Kaitseme ühisturu toimimist võimaldavaid institutsioone.
3. Ütleme kindla jaa-sõna Euroopa Liidu edasisele majandusintegratsioonile, kuid ei-sõna poliitilisele föderaliseerumisele.
4. Toetame põhimõtet, et Euroopa Liidu liikmesriigid loobuvad üksteise vahel varem sõlmitud kahepoolsetest investeringute kaitse lepingutest, mida asendab ühisturu õigus, ja et uusi investeringute kaitse lepinguid kolmandate riikidega sõlmiks edaspidi üksnes Euroopa Liit kõikide liikmesriikide nimel.
5. Toetame Euroopa Pangandusliidu tugevdamist pankade järelevalve tagamiseks.
6. Toetame Globaliseerumise Negatiivsete Mõjude Tasandusfondi loomist Euroopa Liidu poolt, millega vabakaubandusest ja globaliseerumisest kasu saanud liikmesriigid ja piirkonnad panustaksid nn kaotajate liikmesriikide majandusse tööpuudusest tekkinud probleemide lahendamiseks ja uute töökohtade loomiseks kuni 1% Euroopa Liidu SKTst.
7. Me ei poolda Euroopa Liidu rahandusministri institutsiooni loomist ja fiskaalpoliitika tsentraliseerimist Euroopa Komisjoni ja europarlamenti pädevusse.
8. Toetame kõikidele ELi kandidaatriikidele (Island, Makedoonia, Montenegro, Serbia, Albaania, potentsiaalselt ka Kosovo ning Bosnia ja Hertsegoviina) ja idapartnerlusriikidele (Armeenia, Aserbaidžaan, Georgia, Moldova, Valgevene ja Ukraina) Euroopa Liiduga majandusintegratsiooni esimese etapina ELi Tolliliidu liikmestaatuse andmist.
9. Toetame vabakaubanduslepingute sõlmimist Jaapani ja USAga. Samas peame oluliseks strateegiliste kaubanduskokkulepete sõlmimist Hiina, Aafrika, Lähis-Ida ja Ladina-Ameerika riikidega pragmaatilistel kaalutlustel. Venemaa ja Euroopa Liidu kaubandussuhete parandamise juurde peame võimalikuks naasta üksnes siis, kui Venemaa on asunud austama rahvusvahelisi kokkuleppeid.
10. Kaubandussüsteem tuleb muuta õiglasemaks, kuna maksumaksjal on odavam tegeleda globaliseerumise negatiivsete ilmingute põhjuste, mitte tagajärgedega.
11. Toetame ideed viia kaubandustariifidesse sisse ka muude rahvusvaheliste konventsioonide mõju komponendid, alates karmimatest finantsturu regulatsioonidest ja rahapesu

tõkestamise meetmetest ning lõpetades miinimumpalga nõuete ja töövõtjate muude sotsiaalse kaitse küsimustega.

12. Toetame põhimõtet, et kehtestatud kvootide alusel väljastatakse töö- ja elamislubasid vastavalt valitsuse kehtestatud majanduslikele ja poliitilistele prioriteetidele. See protsess peab olema avalikult kontrollitav ja jälgitav.

RIIGIHALDUS JA E-RIIK

- KAOTAME MÖTTETUD MINISTRIKOHAD
- RIIGIVARGAD PUURI
- VIIME RIIGI E-TEENUSED IGA KODANIKUNI

Omavalitsus

Soovime kohaliku omavalitsuse rolli Eesti halduskorralduses suurendada, kuna majanduslikult ja administratiivselt võimekamad omavalitsused teevad avalike ülesannete ja võimu detsentraliseerimise järjest enam võimalikuks. See võimaldab omavalitsustel pakkuda kodanikusõbralikumaid ja kvaliteetsemaid avalike teenuseid.

1. Lähtume omavalitsuste pädevuste seadustamisel lähimuse, detsentraliseerimise ja delegeerimise põhimõtetest ning anname võimalikult palju kohaliku elu- ja ettevõtluskeskkonna kujundamise otsustuspädevusi ja avalike teenuseid omavalitsustele.
2. Haldusterritoriaalse reformiga oleks tulnud moodustada maakondlikud omavalitsused, et säilitada ja tugevdada väljakujunenud maakonnakeskusi ja elanike teeninduspiirkondi. Tänapäevases olukorras võimaldame seega omavalitsuste vabatahtlike ühinemisi kuni maakondlike omavalitsuste moodustamiseni.
3. Anname sundliidetud omavalitsustes oma loomulikest tõmbekeskustest eraldatud asulatele õiguse liituda ühist piiri omava teise omavalitsusega.
4. Seadustame teineteist välistavate omavalitsuslike haldusüksuste - linna ja valla – mõisted ning kõrvaldame haldusterritoriaalse reformiga loodud muud vastuolud.
5. Seadustame omavalitsustele selged ülesanded, finantseerimise, kohalikud maksud ja fiskaalautonoomia. Samuti seadustame omavalitsuste tulubaasi üleriigilise ühtlustamise reeglid.

6. Määratleme riigi poolt omavalitsustele delegeeritavad avalikud teenused ja nende finantseerimise seadusega.
7. Toetame omavalitsustes avalike teenuste delegeerimist era- ja kolmandale sektorile.
8. Kui riigi poolt pakutavad avalikud teenused elanikele ja ettevõtetele omavalitsuse territooriumil vähenevad, kompenseerime seda neile maksude vähendamisega.
9. Seadustame kohaliku omavalitsuse volikogu opositsioonile laiemad tegutsemisõigused: anname õiguse tutvuda kõikide dokumentidega ja kuuluda kõikidesse komisjonidesse. Samuti anname volikogus esindatud nimekirjadele õiguse esitada komisjonidesse volikoguväliseid kandidaate ning saada komisjonidesse esindatus samas proportsioonis nimekirjade esindatusele volikogus.
10. Anname Tallinna linnaosadele omavalitsuse staatuse.
11. Seadustame Tallinna halduskogude moodustamise alused selliselt, et halduskogu koosseisu kohad jagatakse ringkonna valimistulemuste ja lihtkvoodi alusel.
12. Seadustame omavalitsusele kohustuse tagada kõikidele elanikele minimaalne elustandard - joogivee kättesaadavus, elektri- ja internetiühendused ning avalikud teedeühendused.
13. Omavalitsus peab kasutama avalikku raha sihipäraselt. Reklaami, artiklite, ajakirjanduslike saadete ja tasuliste artiklite ostmise peab lähtuma ainult kohalikule omavalitsusele seadusega pandud teavitamise ja kohaliku elu korraldamise ülesannetest.

Regionaalhaldus

Kõige olulisem on arendada Eesti riiki regionaalselt tasakaalustatult, kus riigi universaalsed avalikud teenused - haridus, tervishoid, ühistransport, teedeühendused, side, korraaitse, päästeteenused jms - on kodanikele võrdselt kättesaadavad kõikides piirkondades.

1. Seadustame ministeeriumitele, ministeeriumi allasutustele, riigiametitele ja riigi sihtasutustele avalike teenuste piirkondlikeks haldusüksusteks maakonnad, mille alusel kodanikele suunatud universaalsed avalikud teenused peavad olema võrdselt kättesaadavad kõikides maakonnakeskustes.
2. Toetame riigi regionaalhaldustalituste koondamist maakondlikesse riigimajadesse.
3. Seadustame kõikidele maakondlikele haiglatele kohustuslikud miinimumteenuste standardid ja rahastuse, mis koosnevad esmatasandi meditsiiniabi ja esmatasandi eriarstiabi

(sh kirurgia- ja sünnitusosakondade) teenustest. Tagame selleks vajaliku ettevalmistusega personali ja teenuste kvaliteedi võrgustumise kaudu regionaal- ja keskhaiglatega.

4. Näeme ühistranspordikeskustel maakondliku tähtsusega rolli, mis korraldavad maakondades tagamaa transpordiga ühendamist keskustega. Integreerime nõudepõhise kooli- ja sotsiaaltranspordi maakondlike ühistransporditeenustega.
5. Peame oluliseks Põhja-Eesti, Lääne-Eesti, Lõuna-Eesti ja Ida-Viru arendusregioonidena uue omavalitsusliku valitsemistasandi juurutamist, mis integreeriks nendesse piirkondadesse kuuluvate omavalitsuste koostööd ja keskvalitsuse otsustuspädevusi.
6. Arendusregioonidele tuleb anda suurem roll riikliku regionaalpoliitika ja investeringute kujundamisel, Euroopa Liidu struktuurifondide meetmete kavandamisel, ettevõtluse arendamisel, tööstuspiirkondade ja piirkondlike kompetentsikeskuste loomisel, kutsehariduskorralduses, jäätmemajanduses jms.
7. Toetame riigi regionaalhalduse edasist poliitikakujundamist ning ministeeriumite ja ametiasutuste reforme, mis on eelnevalt kooskõlastatud omavalitsustega just arendusregioonide tasandil.

Keskvalitsus

Meie eesmärgiks on kodanikke kaasav, kuid samas ka tõhus, võrgustumise kaudu keskvoimu pädevusi jagav ning tehnoloogiliste ja ühiskondlike muutustega pidevalt kohanev avaliku sektori valitsemismudel.

1. Lihtsustame avaliku sektori valitsemismudelit: soovime saavutada ministeeriumite, riigiasutuste ja -ametite tegevuste dubleerimise vähendamist ja selgemat koordinatsiooni, administreerimiskulude kokkuhoidu ja õigusloome mahu vähendamist.
2. Meie käsitluses on keskvalitsus kodanikke kaasav, kus kodanikud saavad panustada nii avalike teenuste koosloomesse, kui ka osaleda erinevate tasandite otsustusprotsessides. Loome vabakonnale ja erialaliitudele hea tava ja kaasamise rakendamise õigusliku raamistiku ja anname neile osa avalikke funktsioone.
3. Tagame avalikke menetlusi puudutava info kättesaadavuse. Igale isikule peab olema võimaldatud ligipääs teda puudutavale ja tema kohta kogutud infole. Oluliselt tuleb vähendada õiguslikke aluseid, mis määravad teabe vaid ametkondlikuks kasutamiseks või salastamiseks.

4. Vähendame õigusloome ja õigusaktide mahtu. Väldime vohavat ja kantseliitlikku keelekasutust seadusandlike aktide seletuskirjades ning väljatöötamiskavades. Lõpetame sisutute ja pelgalt õigustava eesmärgiga koostatud arengukavade ja analüüside tellimise.
5. Hindame kriitiliselt riigi funktsioone: lõpetame eesmärgi täitmisel või kindlaks etteantud tähtjaks kõik mittepüsiva iseloomuga ülesanded, uusi ülesandeid rakendame vaid siis, kui see tagab riigi kulude kokkuhoiu laiemal tasandil.
6. Kaotame tänastest ministeeriumitest nn topeltministrite ja nende nõunike ametikohad.
7. Keskendume avalike teenuste sisu parandamisele eelkõige koondades sarnased aga eri nimetustega toetused, hüved ja tegevused.
8. Seame eesmärgiks riigivalitsemise tööhõive vähenemise kiiremini, kui väheneb tööjõuline elanikkond, vabastades nõnda töötajaid era- ja kolmandale sektorile ning haridus- ja sotsiaalvaldkonnale.
9. Ebaperemehelik valitsemine ja ametnike vastutamatus peavad lõppema. Riigikontrolli audititel peab olema sisuline mõju, millega kaasneb seaduserikkumiste tuvastamise korral menetluse algatamine. Seadusi rikkuvad ametnikud tuleb riigivastutuse seaduse alusel võtta realselt vastutusele.
10. Me ei toeta ministeeriumite üleviimist pealinnast piirkondadesse. Küll aga toetame erinevate ministeeriumite allasutuste, riigiametite, riiklike sihtasutuste ja äriettevõtete väljaviimist piirkondadesse.

E-riik

Eesti riik pakub tänaseks oma kodanikele rohkem kui 1400 erinevat e-teenust, mis on valdavalt välja arendatud 2000-te aastate alguses. Eesti e-riigi teenused on seega nii tehnoloogiliselt kui kontseptuaalselt kiiresti vananevad ja need vajavad kaasajastamist. Me pakume seetõttu järjest integreeritumaid ja kasutajasõbralikemaid e-teenuseid ning tõhusamaid ja läbipaistvamaid e-kaasamise lahendusi. E-riigi teenused peavad muutuma kättesaadavaks ka erinevatel mobiilirakendustel. E-riigi arendamisega tahame kaasa aidata majanduse konkurentsivõime ja kodanike heaolu kasvule ning tõhusamale riigivalitsemisele.

1. Loome kõikidele Eesti kodanikele eeldused riigi e-teenuste kasutamiseks. Viime selleks andmeedastuse taristu - ülikiire internetiühenduse - iga Eesti ettevõtte ja majapidamiseni.
2. Tagame Eesti kodanikele riigi e-teenuste kasutamisoskused. Info- ja kommunikatsiooni- tehnoloogia kasutamise baasoskuseid tuleb integreerida ja pidevalt uuendada

üldhariduskooli õppekavades. Täiskasvanutele tuleb pakkuda nii riigi-, era- kui kolmanda sektori koostöös avalike e-teenuste kasutamiseõpet.

3. Rahastame riigi avalike e-teenuste kaasajastamiseks põhjalikku riigi e-teenuste ja neid toetavate IT-lahenduste ümberkujundamise reformi. Uuendame ka Eesti infoühiskonna arengukava ja tagame selle elluviimiseks vahendid.
4. Eesti e-riigi haldussuutlikkus peab liikuma uuele tasandile, kus ei automatiseerita vanu bürokraatlikke ametnike tööruutiine. Kodanike suhtlus riigi ja omavalitsustega lahendatakse holistiliselt ilma vajaduseta pöörduda ühe või teise ametkonna poole, vaid võimaluse kaudu saada lahendus ühest veebiväravast. Selleks tuleb eesti.ee muuta kirjeldavast segase struktuuriga veebiväravast multifunktsionaalseks teeninduskeskuseks.
5. Riik peab edasi arendama ka e-kaasamise ja e-osaluskeskkondi, mis võimaldavad kodanikel ja vabaaühendustel olla informeeritud, osaleda valitsemises ja seadusloome kujundamises ning teha oma seisukohti nähtavaks.
6. Iga inimest ainuiseloomustavad andmed (isikuandmed) tuleb lugeda tema isiklikuks varaks. Igaühel peab olema õigus oma isikuandmeid ise valitseda, kasutada ja käsutada. Eestis tuleb luua õiguslikud alused andmete tsiviilkäibeks.
7. Riik ja omavalitsus on õigustatud koguma ja töötleva vaid neid andmeid, mis on ühiskonnaelu korraldamiseks vajalikud. Igaühel peab olema õigus saada teada, milliseid andmeid tema kohta on kogutud, välja arvatud korra- ja riigikaitsealased andmed.
8. Süstematiseeritud suurandmed on andmehaldaja omand, kuid andmete töötlemine ja säilitamine andmebaasides peab vastama andmeomanike huvidele ning neid andmeid võib kasutada ainult omanike või avalikes huvides. Igaühel peab olema õigus kustutada või muuta oma andmeid kommertsandmebaasides, sotsiaalmeedias ja muudes suurandmekogudes.
9. Suurandmeid tuleb hallata eri haldurite kontrolli all olevates andmebaasides. Suurandmete automaatne riskisutus isikuandmete põhjal ammendavate profiilide loomiseks peab olema välistatud.
10. Riik peab looma poliitika ja tehnilised vahendid Eesti andmeladude ja andmeedastussüsteemide kaitseks väliste rünnete vastu. Ühiskonnaelu tõrgeteta toimimiseks on vajalik tagada andmete õigsus ning rikutud ja valeandmete kiire avastamise võimalus.
11. Riiklikud registrid (näit äriregister), mis ei sisalda kaitstavaid isikuandmeid, tuleb liidest abil teha kättesaadavaks kõigile kommertsrakendustele. Vältida tuleb riigi ja kommertsstruktuuride asjatut dubleerivat andmekorjet. X-tee peab olema kõigile infosüsteemidele kättesaadav infovahetuse kiirtee.

12. E-riik on meid maailmas unikaalselt tutvustav märksõna ning loob eeldused meie ühiskonna teadmistepõhiseks ja kõrgtehnoloogiliseks arenguks ning teenuste ja toodete ekspordiks. Toetame eelduste loomist Eestis väljaarendatud teenuste e-lahenduste patenteerimiseks ja teadmiste ekspordiks teistesse riikidesse.

Valimisringkonnad

Meie jaoks on oluline esinduskogude valimisseaduste stabiilsus, mis kinnistaks Eesti riigi pikaajalisi poliitilisi traditsioone. Riigikogu ja kohaliku omavalitsuse volikogu valimised peavad olema võimalikult ühetaolised, ajas muutumatud ja omavahel loogilises kooskõlas, et kodanikud saaksid neid tundma õppida, usaldada ja nendega harjuda.

1. Proportsionaalse esindatuse tagamiseks, hääle kaalu erinevuste vähendamiseks ja piirkondliku esindatuse printsiibi säilitamiseks tuleb Eesti valimisringkonnad säilitada selliselt, et suuremate ja väiksemate valimisringkondade suurus ei erineks teineteisest olulisel määral. Kohalikes omavalitsustes tuleb aga vältida suuri valimisringkondi.
2. Kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel ei saa ühes valimisringkonnas jagatavate mandaatide arv olla väiksem kui 8 ega suurem kui 15. Sellest väiksemate või suuremate ringkondade puhul on kahjustatud valimiste proportsionaalsus ja piirkondlik esindatus. Seadustame suurematele omavalitsustele seega kahe või enama valimisringkonna nõude.
3. Riigikogu valimistel ei või mandaatide arv ühes ringkonnas olla väiksem kui 8 ega suurem kui 13. Valimisringkonnad moodustatakse kompaktselt ning ühegi omavalitsuse, välja arvatud Tallinn, territooriumi ei jaotata erinevatesse valimisringkondadesse. Valimisringkondade moodustamine ei tohi sõltuda poliitilistest otsustest, need moodustab seaduse alusel Riigikantselei, kuulates ära Vabariigi Valimiskomisjoni arvamuse.

Presidendivalimised

Meie eesmärk on valida president mõistlikul viisil üksnes valimiskogus. Valijameeste kogu on laia mandaadiga institutsioon, mis annab presidendile piisava demokraatliku volituse.

1. Peame õigeaks, et Vabariigi President valitakse valimiskogus. Omavalitsuste esindajate üldarv valijameeste hulgas ei tohi muutuda väiksemaks võrreldes haldusreformi eelse ajaga. See suhtarv on umbes 1 valijamees iga 5000 elaniku kohta.
2. Kuni põhiseaduse muudatusteni muudame presidendi valimisseadust selliselt, et valimistest osavõtvate valijameeste arv valimiskogus on võrdne hääletusest osavõtnud valijameeste arvuga.

REGIONAALPOLIITIKA

- KVALITETNE ELUKESKKOND KOGU EESTIS
- TÖÖKOHAD MAALE
- ÜHTLUSTAME EESTI PIIRKONDADE ARENGU

Regionaalareng

Meie regionaalpoliitika keskmes on ettevõtluse, töökohtade ja majandusliku konkurentsivõime arendamine kõikides piirkondades üle Eesti. Soovime luua eeldusi tööstuspiirkondade arendamiseks ja riigi tehnilise taristu kaasajastamiseks. Suurendame alustavate ja kasvavate ettevõtete ligipääsu stardiabile, arengutoetustele, investeringu- ja ekspordigarantiidele ning välisfinantseerimisele. Loomme uusi võimalusi hariduse omandamiseks, koolitusteks, täiend- ja ümberõppeks ning elukestvaks õppeks. Panustame teadusesse, innovatsiooni ja arendustegevusse.

Me lähtume regionaalpoliitikas piirkondade tasakaalustatud arengu põhimõttest. Osutame tähelepanu ka elukvaliteedi, vabaajaveetmise, sportimis-, kultuuri- ja muude harrastustegevuste võimaluste parandamisele kõikides piirkondades üle Eesti.

1. Jagame Tallinna ja ülejäänud Eesti Euroopa Liidu struktuurifondide toetuste taotlemisel ja rakendamisel kaheks eraldi mittehalduslikus majanduspiirkonnaks eesmärgiga vähendada pealinna ja muu Eesti arenguerinevusi. Selline tegevus annab Eesti riigile rahalist võitu kuni 1 miljard eurot iga 7-aastase ELi finantsperioodi jooksul.
2. Anname arendusregioonidele pädevuse Euroopa Liidu struktuurifondide toetusi jagavate meetmete koostamisel eesmärgiga, et need vastaks rohkem piirkondade ootustele ja erisustele. Suuname enam toetuseelarvet ettevõtluse arendamiseks ja finantsvahendite kättesaadavuse parandamiseks.
3. Jagame Euroopa Liidu struktuurifondide toetuseid neljale arendusregioonile kehtestatud toetuskvootide põhiselt eesmärgiga, et need toetused leiaksid kasutamist üksnes neis piirkondades seal tegutsevate kodanike, ettevõtete, kolmanda sektori või ametiasutuste poolt.
4. Toetame Euroopa Liidu Ühtekuuluvusfondi toetusega Rail Balticu rajamist olemasolevale Tallinn – Tartu - Valga raudteeliini trassikoridorile.

5. Toetame riiklike investeeringutena Tallinn - Tartu, Tallinn - Pärnu ja Tallinn - Narva põhimaanteed nelja-realiseks ehitamist. Osas, kus see on põhjendatud, tuleb eelistada kolme-realisi ümbersõidulõike.
6. Toetame riikliku investeeringuna Suurele väinale väikseimate võimalike keskkonnamõjudega püsiühenduse (silla või tunneli) rajamist. Peame võimalikuks riigi- ja erasektori koostööd selles küsimuses.
7. Oleme avatud liikumaks edasi Tallinn - Helsinki tunneli rajamise küsimustes, et täpsustada visiooni, viia läbi tehnoloogia- ja muid uuringuid, keskkonnamõju hindamist ja tasuvusanalüüse, et teha seejärel uusi otsuseid.
8. Regionaalsete erinevuste tasandamiseks loome vastava seaduse alusel siseriikliku regionaalarengu fondi, kuhu eraldame vahendeid riigi tasandusfondist, keskkonnatasudest ja riigilõivust maatulundusmaa sihtotstarbe muutmiseks elamu- või tootmiskaas. Fondi vahendeid kasutatakse ennekõike sotsiaalse taristu loomiseks ja kolmanda sektori toetamiseks keskmiselt madalama tulususega Eesti piirkondades.
9. Jätkame kõiki seniseid siseriiklike regionaalarengu toetus-skeeme ja programme.
10. Viime hiljemalt aastaks 2022 fiiberoptilisel valguskaablil ülikiire internetiühenduse iga Eesti majapidamise ja ettevõteteni kõikides Eesti piirkondades, millega liitumistasu ei ületa 200 eurot liituja kohta.
11. Rakendame diferentseeritud korterelamute rekonstrueerimise toetust summas vähemalt 100 miljonit eurot järgmise nelja aastaga printsiibil, et mida kaugemal pealinnast, seda kõrgem on ka toetuse määr.
12. Vabastame füüsiliste ja juriidiliste isikute investeeringud riigi või omavalitsuse omandis teede ehitusse ja parandamisse tulumaksust, mida kajastame isikute maksukontodel tagastamisele mittekuuluva, kuid üle aastate ettemakstud tulumaksuna. Toetame ka riiklikult kohalike teede kõva katte alla viimist.
13. Kaasame mistahes suurarenduste planeerimisprotsessi sõnaõigusega kohalikud omavalitsused, millised jäävad planeeringu või negatiivse keskkonnamõju alasse.
14. Planeerimis- ja arendustegevuses (planeeringud, kaitsepiirangute kavandamine, liinide rajamine või hooldamine jms) peavad otseselt planeeringualaga piirnevad maaomanik olema sisuliselt ja efektiivselt kaasatud võimalikult varajases planeerimisfaasist alates.
15. Maksustame maa sihtotstarbe muutmise tootmiskaas (ehk põllu- ja metsakaas) äri- või elamukaas nende piirkondade maade turupõhiste keskmiste hindade vahena eesmärgiga viia selle kaudu metsa- ja põllumajandustootmisest välja maahindade turusurve alternatiivsete maakasutajate poolt.

16. Kaitseme maaomanike huve. Selleks peame vajalikuks määratleda maa- ja tehnorajatiste omanike õigused ja kohustused nende ehitamisel ja hooldamisel ning seadustame omaniku maal võõra tehnorajatise talumise kohustuse eest õiglase hüvitise. Riigile seame kohustuse kompenseerida maaomanikele nende majandamisvõimalusi oluliselt kitsendavad looduskaitsepiirangud.
17. Tagame eramaadel looduskaitsepiirangute võrdse kompenseerimise sõltumata sellest, kas piirangud on kehtestatud Natura 2000 võrgustiku aladel või väljaspool seda.
18. Anname Maa-ameti poolt riigi maareservi arvatud põllumajanduslike ja metsamaade erastamise ja väljarentimise enampakkumise konkurssidel piiratud ringiga pakkumisel eelisostuõiguse või eelisrentimisõiguse selles piirkonnas tegutsevatele noortalunikele ja väikeettevõtjatele, kellede kasutuses on kokku vähem kui 150 ha põllumaad.
19. Kaalume hõreasustatud piirkondades noortele iseseisva B-kategooria juhtimisõiguse andmist alates 16 eluaastast väikese võimsusega autodele, mis parandaks oluliselt nende juurdepääsu haridusele ja vaba-aja tegevustele.

Maamajanduslik ühistegevus

Kodanike sotsiaalmajanduslike huvide teostamine realiseerub paljudes valdkondades ühistegevuse, ehk tulundusühistute majandamise kaudu. Ühistute eripäraks on nende pikaajaline lähenemisviis, tugev piirkondlik seotus, liikmete huvide edendamine ja keskendumine omavahelisele koostööle. Eestis tegutseb see sektor tulundusühistu-, hoiu-laenuühistu, korteriühistu- ja hooneühituseaduse alusel. Majanduslik ühistegevus on levinud valdavalt maapiirkondades ja meie eesmärk on lahendada ära selle sektori arengut takistavad seadusandlikud kitsaskohad.

1. Meie hinnangul vajab majandusliku ühistegevuse alane seadusandlus olulist kaasajastamist. Peame mõistlikuks kõikide tulundusühistuvormide tegevuse korraldamist ühe tulundusühistu seadusega, mis säilitab kõikide ühistutüüpide erisused.
2. Seadustame tulundusühistutele kohustuse esitada registrile ja Äriregistrile omakorda kohustuse kajastada avalikult andmeid tulundusühistute liikmete ja nende osade suuruse kohta.
3. Seadustame kapitaliintensiivsetele ühistutele kohustuse pidada individualiseeritud omakapitaliarvestust, võimaldame ühistutele mitteliikmete hääleõiguseta omakapitali kaasamist ning ühistute osakute ja võlakirjadega börsil kauplemist.

4. Seadustame ühistu varaga tehingutele ühistu juhatuse või nõukogu liikmega või nende sugulastega nõude kooskõlastada need tehingud eelnevalt ühistu üldkoosolekuga.
5. Eestis tuleks seadustada ka töötajateühistu erivorm, et edendada töötajate finantsosalusi ettevõtetes, kus nad töötavad, nii töötajate optsoonide, ühistuliste osaluste, kui ka pensionisamba fondidena.
6. Võlamenetluses tuleb seadustada printsiip, kus ühistutele ei saaks rakendada kiire pankroti läbiviimist enne, kui on läbi menetletud ühistu nõuded tema liikmete vastu vastutuskapitali ja ühistu ees võetud muude kohustuste osas.
7. Kaasajastame hoiu-laenuühistute seadust koostöös Eestis tegutsevate hoiu-laenuühistutega selliselt, et HLÜ-süsteemi suuremad õigused ja kohustused oleksid vastavuses nende finantsvõimekusega.
8. Edendame ühistute alast statistikat, et ühistusektorit paremini kaardistada ning nähtavamaks muuta. Muudame ühistulise sektori poolt Äriregistrile ning Maksu- ja Tolliametile esitatavad koondandmed Statistikaameti andmebaasides avalikult ja tasuta kasutatavaks.
9. Toetame monopoolsete kommunaalettevõtete (nt sooja-, vee- ja reovee-ettevõtete) reorganiseerimist tulundusühistuteks, kus kommunaalettevõtete juhtimine koos senise munitsipaalvaraga antakse üle selle juhtimiseks ja haldamiseks loodud ühistutele. Rakendame kõikidele nende teenuste tarbijatele ühistu sundliikmelisuse kohustust. Printsiibis peaks sellega kommunaalettevõtteid majandama üksnes nende teenuste lõpptarbijad.
10. Soodustame uut tüüpi infrastruktuuriettevõtetenä kogukondlike vajadusi rahuldavate (nt energia-, side-, suvila- jms) ühistute loomist.
11. Peame oluliseks, et ühistulisele tegevusvormile oleks kõikides majandussektorites tagatud võrdsed tingimused muude ettevõtlusvormidega, mis võimaldavad samas säilitada ühistute eesmärgid ja töömeetodid.
12. Toetame Euroopa Liidu ja Eesti riigi toetusmehhanismidega ühistuid kortermajade renoveerimisel, elanike ühises kasutuses infrastruktuuriobjektide rajamisel ja renoveerimisel ning taastuvenegiatootmises, põllumajanduses, metsanduses ja kalanduses.
13. Suurendame Euroopa Liidu ja Eesti riigi rahastamismehhanismide kättesaadavust hoiu-laenuühistute süsteemile, samuti edendame Euroopa Investeeringuspanga rahastamisvahendite ja –garantiide vahendamist administratiivnõuete lihtsustamisega Eesti hoiu-laenuühistute süsteemile.

14. Töötame välja programmi majandusliku ühistutegevuse alase hariduse ja koolituste arendamiseks nii üliõpilaste, töötajate kui kodanike seas. Koostame avalike teavituskampaaniaid ühistulise majandustegevuse võimalustest ja tõlgime eesti keelde erialast kirjandust maailma kogemustest.
15. Toetame riiklikult uusi koostöösuhteid majandusliku ühistegevuse sektoriga Eesti Ühistegelise Liidu taasasutamiseks ja selle süsteemset tegevust sektoripoliitika kujundamisel.

Loodusressursside majandamine

Seisame kõrget lisandväärtust loova ja rahvusvaheliselt konkurentsivõimelise Eesti põllumajanduse, kalanduse, toidutööstuse ning metsanduse eest. Taotleme samas, et meie peamistel loodusvaradel põhinevad majandussektorid järgivad olulisi rahvusvahelisi kliima-, keskkonna- ja säästva arengu kokkuleppeid. Loomes sellega Eesti esmaste tootmissektorite rahvusvahelist kuvandit, mis on põhjamine ja usaldusväärne, loodussõbralik ja säästlik, ohutu ja kvaliteetne. Väärtustame mitmekesiste majandamisvormidega, hajaasustust säilitavat ning ühistegevusel põhinevat esmast tootmist.

Põllumajandus

1. Euroopa Liidu ühine põllumajanduspoliitika vajab reformimist, mille pikaajaline eesmärk peab olema toetuste osakaalu järk-järguline vähendamine ja turutoimimise suurendamine, millega tarbijad võtaksid järjest enam üle maksumaksjate seniseid kohustusi.
2. Toetame Euroopa Liidu ühist põllumajanduspoliitikat kui ühist turukorraldust. Soovime selle jätkamist 2-sambalise mudelina, mille keskmes on aktiivsed põllumajandustootjad, väike- ja keskmise suurusega ettevõtted, noortalunikud ja peretalud.
3. Toetame Euroopa Liidu liikmesriikide vahel võrdseid konkurentsitingimusi ja põllumajandustoetuste tasemete ühtlustamist ning tagame toetusmeetmete lubatud siseriikliku maksimaalses ulatuses kaasrahastamise.
4. Põllumajandussaaduste hindade reguleerimisest loobumise ja tootmiskvootide kaotamise järgselt tuleb ühises põllumajanduspoliitikas järk-järgult loobuda ka sektori laustoetamisest. Need tuleb asendada selgemate eesmärkidega otse- ja arengutoetustega.
5. Suur osa põllumajanduse otsetoetustest tuleb ümber kujundada põllumajandustootjate saagi- ja sissetulekukindlustuseks ja neid tuleb rakendada üksnes turukriiside või oluliste saagikahjude korral, ülejäänud ajal peavad tootjate sissetulekud tekkima turutingimustel.

6. Arengutoetuste eesmärkidena peame mõistlikuks väiketootjate sissetulekute ja konkurentsivõime, teadmussiirde ja nõuande, kollektiivse turunduse, mahetootmise, aianduse ja mesinduse ning ühistegevuse toetamist.
7. Anname investeeringutoetuste jagamisel selge eelise neile toiduainetetööstustele, kus toetused suurendavad põllumajandustootjate turu- ja kauplemispositsioone toiduainete tootmise väärtusahelas (põllumajandustootjatest väikekäitlejad, otseturundajad ja ühistulises omandis tööstused).
8. Tõstame alustavate ja noorte põllumajandustootjate tegevust soodustavate toetuste osakaalu.
9. Toetame hektaripõhiste otsetoetuste jagamisel Euroopa Komisjoni poolt väljapakutud modulatsiooni rakendamist. Toetame ka hektaripõhiste arengutoetustele analoogse mehhanismi kohaldamist.
10. Maaelu arengukava investeeringumeetmetele rakendame ühte kõikide meetmete ülest maksimaalset toetuse piirmäära 300 000 eurot ühe tootja kohta kogu finantsperioodi jooksul.
11. Seome ühistute investeeringutoetuse suuruse ühistuliikmete arvuga ja määratleme toetuse suuruse iga ühistuliikme kohta 50 000 euroga. Lõpetame nn 2-mehe ühistute toetamise ja hakkame rakendada ühistutoetust alates 20-liikmega ühistutele summas vähemalt 1 000 000 eurot.
12. Peame oluliseks rakendada uuel finantsperioodil Maaelu Edendamise Sihtasutuse kaudu ühise põllumajanduspoliitika ja Euroopa kalandusfondi vahenditest tootjatele ühekordseid maksimaalses ulatuses finantsinstrumente – tagatise, kasvu- ja investeerimislaene, kapitalisüste jms.
13. Seadustame toetuste ja riigiabi registrile ühised põhimõtted, mis välistavad ühel tootjal ettevõtte jagamise, sidus- ja tütarettevõtete või sugulaste kaudu mõnel muul varjatud moel rohkem kui ühekordse maksimaalses ulatuses riiklike toetuste ja riigiabi, tagatiste või laenude saamise. Kavatsime rakendada kõiki riiklike toetus- ja riigiabi meetmeid üksnes väike- ja keskmise suurusega ettevõtetele.
14. Peame oluliseks seadusandlikul tasandil toetusmeetmete ühendamist, vähendamist ja lihtsustamist ning tootjatele bürokraatliku ajaajamise, aruandluse esitamise ja kontrolli vähendamist.
15. Taotleme 2004. aastal ja hiljem Euroopa Liiduga ühinenud liikmesriikides toetusõiguspõhisele toetussüsteemile ülemineku peatamist ja hektaripõhiste otsetoetuste süsteemi jätkamist ka pärast 2020. aastat.

16. Toetame Euroopa Liidu ühiseid toiduainete märgistamise reegleid, sh peame oluliseks eritoidu, rikastatud toidu, toidulisandite, uuendtoidu ja geneetiliselt muundatud toidu selgemat märgistamist toiduainete pakendil.
17. Taotleme geneetiliselt muundatud söödakomponentidega toodetud loomsete toiduainete kohustuslikku märgistamist Euroopa Liidu territooriumil.
18. Taotleme Euroopa Liidu ühist kohustuslikku „vegaan“ ja „taimetoidu“ märgistusnõuete seadustamist kogu ühenduse territooriumil – ilma tootjatele pandud taolise kohustuseta ei suuda tarbijad muidu teadlike valikuid teha.
19. Rahastame pidevaid riiklike teavituskampaaniaid toiduainete märgistustest ja toiduohutuse seirete tulemustest, et tõsta toidutarbijate teadlikkust ja kaitsta ausat konkurentsi ebaausate tootjate eest.
20. Seadustame Eesti põllumajandusühistutele Euroopa Liidu riikidega sarnase konkurentsi-poliitika, mis võimaldab luua suuremaid kui 40%-lise kohaliku turuosaga ühistuid.
21. Depolitiseerime maaeluministeeriumi toetuspoliitika esindusorganisatsioonidele. Viime esindusorganisatsioonide toetused 50% ulatuses erasektori poolt kaasfinantseeritava vautšer-süsteemi põhiseks.

Kalandus

1. Toetame investeeringutoetuste ja finantskorraldusmeetmetega tehnoloogia moderniseerimist ja konkurentsivõime suurendamist nii Eesti siseveekogude- ja rannakalanduses, vesiviljeluses, Läänemere kalalaevastikus kui kalatööstuses.
2. Eelistame kalanduses ranna- ja siseveekogude püügiõiguste väljastamisel kohalikke rannakalureid.
3. Jätkame kalanduspiirkondade ja kalandusalase ühistegevuse toetamist Euroopa Kalandusfondist volitades selleks piirkondi ise seadma endile toetuste eesmärgi.

Jahindus

1. Muudame jahinduse korraldust enam maaomanikke arvestavaks. Seadustame jahipidamise õigused ainult nendel maadel, kus maaomanikega on eelnevalt sõlmitud kirjalikud maa jahindusliku kasutuse lepingud.

2. Metsloomade arvukuse reguleerimisel tuleb leida kompromiss jahimeeste, loodusturismi arendajate ning metsa- ja maaomanike huvide vahel.

Metsandus

Peame vajalikuks tõsta Eesti metsanduspoliitikas erametsanduse osakaalu. Ka säästva metsanduse eesmärkideni on võimalik jõuda üksnes erametsaomanike kaasamise ning erametsanduse ja ühistegevuse arendamise kaudu.

1. Seadustame Eesti metsaressursi säästvaks majandamiseks iga-aastased jätkusuutlikud raiemahud, mis ei ületa metsa loomulikku juurdekasvu. Raiemahud määratakse riikliku metsakorralduse andmete alusel.
2. Loomme võimalused kõigile väikemetsaomanikele siseriiklike metsandustoetuste taotlemiseks ja saamiseks.
3. Muudame oluliselt Riigi Metsamajandamise Keskuse (RMK) rolli intensiivsel metsade majandamisel.
  - 3.1 Anname RMK valduses olevast metsamaast ca 900 000 ha intensiivselt majandatavat metsamaad säästva metsanduspoliitika alusel kuni 300 ha suuruste talunditena samades piirkondades tegutsevatele väikeettevõtetele, talunikele ja rannakaluritele pikaajalisele rendile.
  - 3.2 Nende metsamaade rendituludest finantseerime edaspidi sealhulgas RMK või Keskkonnaameti keskkonnakaitselisi ülesandeid.
  - 3.3 RMK võiks valitseda nende tänases kasutuses olevast metsamaast ca 300 000 ha majanduslikust kasutusest väljasolevat metsa rangeks kaitsmiseks või keskkonnaseisundi hoidmiseks, samuti loodushoiuga seotud muude avalike teenuste (terviserajad, puhkealad, looduskeskused jms) osutamiseks. Alternatiiv oleks anda need ülesanded üle Keskkonnaametile.
4. Me ei sõlmi Eesti puidutööstusega suuri tarnekokkuleppeid, mis ei ole eelnevalt kooskõlas ühiskondliku kokkuleppega metsade kasutamise osas.
5. Seadustame nõude kaasata metsateatise menetlusse teised metsaomanikest piirinaabrid.
6. Tõstame nii füüsilisest isikust metsaomanikule kui füüsilisest isikust ettevõtjale tulumaksuvabastuse metsa majandamisel 10 000 euroni aastas sõltumata sellest, kas võõrandatakse raieõigust või metsamaterjali.

7. Jätkame metsandusliku ühistegevuse riigipoolset toetamist.
8. Viime metsanduse maakasutust ja turukorraldust puudutavad ülesanded maaeluministeeriumi haldusalasse ning säilitame keskkonnaministeeriumi haldusalas üksnes metsanduse keskkonnajärelevalve ning looduskaitsefunktsioonid.

KESKKONNAPOLIITIKA

- TAASTUVENERGIA ESMATÄHTSAKS
- METSA RAIEMAHT RANGE KONTROLLI ALLA
- TEEME EESTI PRÜGIVABAKS

Kliimapoliitika

Meie keskkonnapoliitika peamine eesmärk on parandada järgmisele põlvkonnale ökoloogiliselt tasakaalus ühiskonnakorraldus, kus suured keskkonnaprobleemid on lahendatud, kus me väärtustame puhas loodust ja tervislike eluviise ning oleme samal ajal loonud vähese süsinikuheitega konkurentsivõimelise majanduse.

1. Järgime Pariisi kliimakokkulepet ja rakendame meetmeid hoidmaks maakera keskmise temperatuuri tõusu oluliselt alla 2 °C taseme võrreldes ajaga enne tööstusrevolutsiooni.
2. Osaleme Euroopa Liidu ühises energia- ja kliimapoliitikas inimtekkeliste kasvuhoonegaaside heitkoguste vähendamisel aastaks 2030 vähemalt 70% võrreldes 1990. aasta heitetasemega.
3. Vähendame saastavat energiatootmist ja soovime kasvatada taastuvenergia osakaalu aastaks 2030 vähemalt 50%-ni energia lõpptarbimisest.
4. Rakendame hoonete energiasäästu ja -tõhususe poliitikameetmeid, et vähendada aastaks 2030 primaarenergia sisemaist tarbimist vähemalt 10% 2012. aasta tasemest.
5. Rakendame avaliku sektori regulatsioone ning investeerimis- ja maksupoliitilisi meetmeid vähese CO₂ heitega majandusele üleminekuks.
6. Teostame säästvat põllumajanduspoliitikat, mis on suunatud põllumaade viljakuse ja elurikkuse säilitamisele, muldade süsinikuvaru sidumisele ja põllumajandusmaa kasutusest väljamineku piiramisele.

7. Viime ellu säästvat metsanduspoliitikat, mis suunab meid tootliku ja kestliku metsamajandamiseni senist metsamaa pindala säilitades.
8. Suuname meie kodanike ja ettevõtete sõidukiparki suuremale ökonoomsusele ja keskkonnasõbralike transpordikütuste kasutamisele. Eelisarendame ühistransporti ja kergliiklust.
9. Vähendame aastaks 2030 õhusaastet ja koos sellega negatiivseid tervisemõjusid 40% 2012. aasta saastetasemest.
10. Käsitleme ökoloogiliselt tasakaalus elukorralduse, keskkonnahoiu ja säästva arengu printsiipide integreeritud õpetust meie koolisüsteemis kõikidel haridustasemetel. Teadvustame keskkonnahoiu teadmisi, oskusi ja väärtushoiakuid ka laiemalt ühiskonnas.

Taastuenergia

Soodustame mitmekesist energiasüsteemi. Vähendame saastavat energiatootmist kohaliku taastuenergia tootmise arendamisega. Soovime kasvatada taastuenergia osakaalu aastaks 2030 vähemalt 50%-ni energia lõpptarbimisest.

1. Soodustame kodumaiste taastuenergia ressursside laialdast kasutuselevõttu nii elektri- ja soojusenergia tootmisel kui transpordikütustena.
2. Suurendame energiatootmise detsentraliseeritust ja mitmekesistamist haja- ja mikrotootmise arendamisega. Riiklikud taristuinvesteeringud elektrivõrkudesse tuleb viia kooskõlla taastuenergeetika vajadustega.
3. Loomes taastuenergia tootmise arendamiseks targad elektrienergia võrgutehnoloogia platvormid, mis suudavad hajutatud energiatootmist integreerida ja tarbimist juhtida.
4. Ühendame elektritranspordi nutikate energialahenduste süsteemiga, üldine elektriautode laadimisvõrgustik tuleb ühendada taastuenergiatootjatega.
5. Arendame taastuenergia salvestamist ja kasutamist teistes energiakandjates, näiteks vesinikuenergeetika kütteelementide tehnoloogiaid.
6. Taastuenergia väiketootmine (kuni 5MW võimsusega elektritootmine) on meie jaoks prioriteet ja seetõttu maksame neile jätkuvalt taastuenergia toetust senistel tingimustel.
7. Üle 5MW võimsusega taastuenergia tootmisele tuleb vähendada järk-järgult taastuenergia toetust ja asendada see turupõhise emissioonikaubandusega.

Harmoneerime selleks taastuenergia oksjonite läbiviimise korda, toetuskeeme ja toetuste määrasid.

8. Taastuenergia tootjad peavad saama võimaluse ise kaubelda CO₂ kvoodiga, mis aitab vähendada neile ka taastuenergia toetuse määra. Selle tulemusena hakkab taastuenergia tootmine pikas vaates ilma toetuseta ära tasuma ning taastuenergia osakaalu eesmärgi saab tõsta veelgi kõrgemale.
9. Võimaldame kõigil võrguga liitunud turuosalistel vabalt energiat võrgust osta ja võrku müüa. Iga majapidamisest peab saama soovi korral lihtsa vaevaga elektrienergia tootja!
10. Peame soojatootmises oluliseks kaugküttesüsteemide kaasajastamist, sooja ja elektri koostootmise soodustamist ning soojatootmise üleviimist taastuenergiaallikatele.
11. Liberaliseerime monopoolsed kaugkütteturud avades need vabale konkurentsile.
12. Muudame kaugkütte- ja elektritureregulatsioone, millega lokaal- ja kohtkütte tootjatele tekib võimalus efektiivselt soojuse ja elektri koostootmiseks omavajadusteks ja tagame neile võimalused müüa ülejääk või osta puudujääk üldkasutatavatest võrkudest.
13. Rakendame finantsinstrumente kaugkütte ning lokaal- ja kohtkütte energiatootmise pidevaks uuendamiseks.
14. Soodustame energiaühistute loomist tarbijate endi soojus- ja elektrivajaduste rahuldamiseks.
15. Soodustame biometaanit ja alternatiivsete mootorikütuste kohalikku tootmist ja kasutamist. Soodustame samuti kütusevabade energiaallikate (hüdro-, päikse- ja tuuleenergia) osakaalu tõstmist lõpptarbimises.
16. Rahastame teadus-, arendus- ja innovatsioonisuundi, millega arendatakse kodumaise taastuenergiaressursi tootmistehnoloogiaid ja väärindamist, tagatakse primaarenergia kokkuhoidu ja vähendatakse kasvuhoonegaaside heidet.

Energiasääst ja süsinikuneutraalsus

Rakendame energiasäästu poliitikameetmeid, et vähendada aastaks 2030 primaarenergia sisemaist tarbimist vähemalt 10% 2012. aasta tasemest.

1. Energiasääst algab arukast planeerimisest. Uue elamufondi loomisel tuleb juba planeeringus hinnata kavandatava elamupiirkonna energiakasutust nii hoonetes tarbitava energiana kui igapäevase sundliikuvusega (pendelränne) seotud kütuse- ja ajaressursina.

2. Toetame olemasoleva korterelamutest, individuaalelamutest ja majaühisustest koosneva elamufondi rekonstrueerimist energiatõhusamaks. Eesti elamufondi rekonstrueerimisega on võimalik saavutada täiendavat kütteenergia säästu kuni 50%, millega vähenevad ka eluasemefondi ülalpidamiskulud.
3. Toetame uute elamuhoonete ehitamist liginullenergiahoone energiatõhususarvu väärtusele vastavaks.
4. Võimaldame elamuhoonetele energiatõhususe arvu saavutamist senisest paindlikumate ja integreeritumate taastuenergia lahendustega alates energiaühistute loomisest kuni nende kohustuste vabakaubanduseni.
5. Seadustame avaliku sektori hoonetele vastavuskohustuse vähemalt energiatõhususe miinimumnõuetele ja toetame avaliku sektori hoonete rekonstrueerimist.
6. Rahastame äri- ja tootmishoonete energiatõhususe suurendamise meetmeid. Eelistame tehnoloogiainvesteeringute toetuste korral vähese süsinikuheitega tehnoloogiaid ja tootmispraktikaid kasutavaid ettevõtteid, samuti vähese süsinikuheitega kütuste ja tootmissisendite kasutamist.
7. Toetame energiatõhusama tänavavalgustuse väljaarendamist.
8. Toetame soojamajanduse kaasajastamist, kaugküttesüsteemide rekonstrueerimist ja koostootmisjaamade rajamist.
9. Soodustame transpordis avaliku sektori investeerimis- ja maksupoliitikaga sõidukipargi energiasäästlikkust ja CO₂ heitmete vähendamist, säästlike energialiikide kasutuselevõttu ja ühistranspordi eelistamist.

Säästev põllumajandus

1. Säilitame väärtusliku mullastikuga põllumaa pindala ja piirame õigusaktidega selle kasutusest väljalangemist, sh nende kasutuselevõttu uute ehitiste või rajatiste aluse maana.
2. Viime keskkonnahoiu ja loodusliku mitmekesisuse säilitamise nõuete ning säästva arengu printsiipide järgimiseks makstavad toetused järk-järgult põllumajandustootja kohustustena toodangu omahinda, mille maksavad tulevikus maksumaksjate asemel kinni tarbijad.
3. Motiveerime tootjaid toetustega rakendama keskkonna- ja kliimasõbralike põllumajandusmaa viljelusviise, suurendama muldade süsinikuvaru, säilitama püsirohumaid, väikemärgalasid ja rohealasid ning vähendama turvasmuldade harimist.

4. Soodustame toetustega mineraalväetiste asendamist keskkonnasõbralikumate orgaaniliste väetistega, külvikorras vahekultuuride kasvatamist ja taimetoitainete laiaulatuslikumat kasutamist.
5. Soodustame põllumajandussektori ressursikasutuse tõhustamist ja sõnnikukäitluse keskkonnasõbralikumaks muutmist, et piirata kasvuhoonegaaside (ammoniaagi) heidet. Eelistame loomakasvatusest ja kalandusest pärineva sõnniku ning taimekasvatuse kõrvalproduktide ja rohumassi kombineeritud kasutamist biogaasi tootmiseks.
6. Me ei toeta põllumajandussaaduste tootmist taastuvenergia saamise eesmärkidel olemasoleva ühise põllumajanduspoliitika osana, vaid eeldame tehniliste põllukultuuride kasvatamisele taastuvenergia tootmiseks eraldi ja jõukohasemat turukorraldust.
7. Peame oluliseks vähemsooduspriirkondades (sh saartel ja Lõuna-Eesti kuppelmaastikul) asuvate tootjate toetamist, et säilitada põllumajandusmaa aktiivne kasutus ka loomulike turutõrgete piirkondades.
8. Taotleme Euroopa Liidu ühiste regulatsioonide koostamist geenimuundatud organismide keskkonda laskmiseks koos liikmesriikidele jäetava õigusega sellest igal ajal keeldumiseks. Vastustame taimede ja loomade patentimise Euroopa Liidus.
9. Liitume 19 liikmesriigi koalitsiooniga, kes on otsustanud keelustada geenimuundatud organismide ja kloonitud loomade lubamise keskkonda ja tööstuslikku tootmisesse oma riigi territooriumil.

Säästev metsandus

Suuname Eesti metsanduspoliitika säästvate metsamajandamisele, mis pikas perspektiivis säilitab ja suurendab metsade süsinikuvaru.

1. Tagame senise metsamaa pindala säilimise.
2. Soodustame füüsilisest isikust metsaomanike metsaomandi säilimist.
3. Loomme selguse ja läbipaistvuse oluliste metsastatistika näitajate osas ja arvutame nende põhjal välja iga-aastased kestlikud raiemahtude tasemed, mis ei ületa metsa loomulikku juurdekasvu, ei vähenda metsades seotud süsinikuvaru ega põhjusta elurikkuse vähenemist.
4. Seome raiemahud raieküpse metsa mõiste ja kogustega. Tagame vanade liigirikaste ja elupaigakesksete metsade kaitse lageraie vastu ja hoolitseme elurikkuse säilimise eest.

5. Suurendame majandatava metsa tootlikkust hooldusraie, puistute õigeaegse raie ja metsa vahetu uuendamiskohustusega kasvutüübile sobilike puuliikidega.
6. Järgime ühtlase kasutuse printsiipi, millega hoiame raiemahte pikaajaliselt ühtlasel säästlikul tasemel, sh puuliikide lõikes. Loomes selleks toimiva süsteemi raiemahtude kontrolli all hoidmiseks. Vajadusel muudame regulatsioone rangemaks – piirame lageraiealade suurust, tõstame kuuse ja männi raievanuseid jms.
7. Keelame kaitsealade piiranguvööndites, hoiualadel ning asulate ja hoonete lähedastes metsades lageraied ning seadustame nende metsade majandamise püsimeetsana. Peame vajalikuks eramaadel looduskaitsete piirangute kompenseerimist.
8. Kaitseme soolalaid ja säilitame soolade turbas seotud süsinikuvaru.
9. Laiendame kevadsuvist raierahu lisaks riigimetsadele ka erametsadesse ning määrame üldise raierahu perioodiks majandusmetsades 15. aprill kuni 15. juuli.
10. Soodustame kodumaise puidu kasutamist valdkondades, kus see asendab taastumatute loodusressursside kasutamist.

Säästev transport

Meie transpordipoliitika põhieesmärkideks on energiasäästliku sõidukipargi saavutamine, motoriseeritud individuaaltranspordi nõudluse vähendamine, ühistranspordi soodustamine ja taastuvenergia laialdasem kasutamine.

1. Peame oma linnaruumi ja ühiskonnaelu paremini planeerima ja korraldama, et vähendada elanike sundliikumisest tingitud nõudlust transpordi järele.
2. Soodustame avaliku sektori maksu- ja toetuspoliitikaga energiasäästlikuma sõidukipargi omandamist.
3. Toetame avaliku sektori investeerimis- ja toetuspoliitikaga taastuvenergia laialdasemat kasutamist transpordis.
4. Soodustame elektriautode laialdasemat kasutuselevõttu ja investeerime selle võimaldamiseks tarbimisvõimsuste olulisse ümberjaotamisse ja energia mahalaadimise infrastruktuuri.
5. Arendame kõiki ühistranspordi liike ja suurendame selle kättesaadavust riiklike toetustega maapiirkondades.

6. Soodustame kergliiklusteede võrgu väljaarendamist linnalises keskkonnas.

Jäätmemajandus ja ringmajandus

Loome eeldused jäätmemajanduses selleks, et jäätmeid käsitletaks järjest enam kui tooret ringmajandusele, mida tuleb maksimaalses ulatuses taaskasutada. Eesti jaoks on ambitsioonikaks eesmärgiks võtta vähemalt 50% oma jäätmetest taaskasutusele. Eesmärk peab ka olema, et prügilates ladestataks võimalikult vähe jäätmeid.

1. Jäätmehierarhiast lähtudes soodustame jäätmete sorteerimist ja liigiti kogumist, et võimaldada nende korduvkasutust. Loome tingimused, kus korduvkasutusse võetavaid jäätmeid on võimalik üle anda tasuta, sorteerimata segaolmejäätmeid aga jätkuvalt tasu eest.
2. Jäätmete taaskasutusse ja ringmajandusse toomist tuleb rakendada tootjavastutuse ja reostaja maksab põhimõtete alusel. Soodustada tuleb ressursside jagamisel ja rentimisel põhinevate uute ärimudelite kasutuselevõttu.
3. Aitame omavalitsustel luua integreeritud jäätmekogumise ja –käitluskohtade võrgustikku, mis võimaldab jäätmete tekkekohtadele võimalikult lähedal koguda ja käidelda eraldi liigiti sorteeritud ja kogutud jäätmeid.
4. Tootmisele tuleb kujundada uus stiimulsüsteem, mis vähendaks esmase ja suurendaks teise tooraine kasutamist ning rakendaks ökodisaini ja (plast)toodete märgistamise põhimõtteid viisil, mis hõlbustaks ringmajanduse toimimist.
5. Peame mõistlikuks Eesti pandipakendi süsteemi koostööd Läti ja Soome pakendiringluskeskustega, et ühiselt ära lahendada riikidevahelisest piirikaubandusest tekkinud erimärgiseta pakendi tagastamise probleem. Tagame kõikide pakendiliikide tagastamise võimalused sõltumata selle päritolumaast.
6. Toetame pakendiaktsiisi maksufilosoofia muutmist, kus maksufookus oleks järjest enam suunatud pakendite taaskasutamise kõrval ka ülepakendamise ja turule toodud pakendite vähendamisele ning keskkonnale vähem koormavate pakendiliikide- ja materjalide kasutusse toomisele.
7. Keelustame ühekordsete plastnõude kasutamise. Soodustame selle asemel biolagunevate ja korduvkasutatavate pakendite ringlust.
8. Sisse tuleb viia plastikust kalapüügivahendite tagastamise stiimulid ja neid tuleb laiendada ka kõikide kalapüügi käigus kogutud plastikust jäätmetele. Jäätmete kogumissüsteemi ja läbipaistvat jäätmekäitlust tuleb seega arendada ka sadamates.

9. Toetame keskkonnasõbraliku jäätmekäitluse alast teadust, arendustegevust ja innovatsiooni. Peame oluliseks uue tootmise, tarbimise ja ringmajanduse põhimõtete viimist meie haridussüsteemi ja vastavaid teadlikkuse suurendamise kampaaniaid ka laiemalt ühiskonnas.

Keskkonnahoid

Loodus ja inimtekkeline elukeskkond on üks tervik, mida tuleb kaitsta ühtse poliitika alusel. Puhas õhk ja vesi, maastikud, looduslik mitmekesisus ja kultuurilised muinsusobjektid on hindamatud väärtused, mida tuleb hoida ja kaitsta.

1. Keskkonnaseisundit tuleb regulaarselt hinnata ja teostada pidevat seiret. Selleks vajame teaduslikke uuringuid ja keskkonnamõjude analüüse. Kui teaduslikud uuringud ei kinnita kavandatavate tegevuste keskkonnaohutust, tuleb juhinduda ettevaatusprintsipist.
2. Loodusvarad ja maavarad vajavad ressursina hindamist ja arvele võtmist. Nende majandamist võib lubada üksnes keskkonnasäästlikke tehnoloogiaid kasutades, mis tagavad liigirikka, puhta ja eluterve keskkonna püsimise.
3. Looduskaitsete ja muinsuskaitsete piirangute seadmine peab olema põhjendatud ning nendest tulenevaid majanduslikke kahjusid tuleb (võrdse kohtlemise printsiibi alusel) eraomanikele õiglase hinna tasemel kompenseerida.
4. Järgida tuleb loodusvarade kestlikku kasutusstrateegiat. Samas on oluline läbi viia uuringud kõigi ühiskondlike väärtuste kohta ning võtta kasutusele need, mida saab kasutada looduskeskkonda kahjustamata.
5. Toetame maapõue ja seal leiduvate maavarade kasutamist Eesti ühiskonnale suurimat väärtust looval moel, arvestades sotsiaalmajanduslikke, julgeoleku, geoloogilisi ja keskkonnakaitseaspekte.
6. Maa- ja metsavarade keskne haldamine peab toimuma riigi kontrolli all, et vältida piiratud vastutuse kaudu oluliste keskkonnakahjude teket ja vastutuse hajumist. See ei välista eraettevõtete osalust piiritletud mahuga projektides.
7. Peame oluliseks keskkonnatasude õiglasemat jaotumist riigieelarve, Keskkonnainvesteeringute Keskuse ja keskkonnakasutuse asukoha kohaliku omavalitsuse eelarvete vahel. Suurendame keskkonnahäiringust otseselt mõjutatud omavalitsustele keskkonnatasude laekumist. Käsitleme omavalitsustele laekuvate keskkonnatasude liikidena ka välisõhu saastetasusid.

8. Toetame turba tunnustamist kohaliku tähtsusega energeetilise toorainena. Rikutud ja mahajäetud turbaalad tuleb lõpuni kasutada ja seejärel taastada nendes endine veerežiim.

Toiduohutus, taimetervise ja loomakaitse

Eesti riik peab kodanikele tagama usaldustunde, et eesti toit on ohutu. Riik peab sarnast usaldust looma ka meie eksportivatele toiduettevõtetele rahvusvahelistel turgudel, et eesti toidu maine oleks usaldusväärne, kvaliteetne ja ohutu. Toidu turvalisusel on oluline roll usalduse loomisel riigi vastu. Usaldusväärsus eeldab pidevat toidutootmise ahelate kontrolli, toidukvaliteedi seiret, võitlust toidupettuste, toiduterrorismiga ja toidu päritolu võltsimistega.

Tähtsustame põllumajandus- ja metsloomade ning lemmikloomade tervist, heaolu ning väärikat kohtlemist, mida saame tagada hästi väljatöötatud riiklike regulatsioonide, avalike teenuste ja järelevalvega, samuti loomaomanikele pandud kohustuste pideva selgitamisega.

1. Mida parem on kodumaise toidu maine, seda kõrgemat lisandväärtust saame ühiskonnale pakkuda. Tagame toiduohutuse ennetustegevusega.
2. Teeme rohkem toiduseireid. Suurendame järelevalvet toidu käitlemisel tekkivate saasteainete - polütsükliiliste aromaatsete süsivesikute (PAH), heterotsükliiliste amiinide, furaani, kloropropanoolide, akrüülamiidi, etüülkarbamaadi, N-nitrosoamiinide jms - vähendamiseks ja vältimiseks meie toiduainetes.
3. Teeme rohkem tootmisprotsesside seireid toiduainete mikrobioloogiliste saastatuse, taimemürkide, mükotoksiinide, pestitsiidijääkide, veterinaaravimite jääkide jms tuvastamiseks.
4. Tegeleme rohkem loomakasvatuses loomataudide ennetusega seirete mahu kasvatamisega. Loomade pidev heaolu ja hea tervisliku seisundi tagamine on eelduseks kauplemispiirangutest vaba riigi staatuseni.
5. Avame Eesti tootjatele uusi toiduainete eksportturge meie toidu- ja veterinaariaameti järelevalve kiire tunnustamisega sihtkohariikide poolt.
6. Suurendame ka imporditavate toiduainete seireid ja kontrolli, et kaitsta kodumaist tootmist nii palju kui Euroopa Liidu ühisturu reeglid seda võimaldavad.
7. Tagame jaekaubanduses ja toitlustuskohtades tarbijakäitumist mõjutavate toidukvaliteedi- ja toiduohutusmärkide ning tootjate vabatahtlike kvaliteedisertifikaatide usaldusväärse järelevalvega.

8. Toetame Euroopa Liidu ühiseid taimekaitse ja loomade heaolu nõudeid. Toetame sh glüfosaadil põhinevate herbitsiidide keelustamist Euroopa Liidu ja Eesti territooriumil ning nende asendamist keskkonnale ja inimorganismile ohutute toimeainetega.
9. Rakendame mõjusamalt PRIA mesilasperede registrit ja eelteavitussüsteemi. Kehtestame rangemad sanktsioonid taimekaitsetööl eksinud ettevõtete suhtes ja kaalume mesindushuvidega arvestamise nõuete (hea tava) sisseviimist põllumajanduslike otsetoetustele kvalifitseerumise eeltingimustesse.
10. Parandame Veterinaar- ja Toiduameti ning Ravimiametiga koostöös mesilasravimite kättesaadavust ja töötame välja VTA siseselt loomatauditõrje programmid ohtlike mesilashaiguste (parasiitide) jaoks. Peame vajalikuks veterinaararstide mesindusalast väljakoolitamist riigi finantseerimisel Eesti õppeasutustes.
11. Toetame tõhusamat riiklikku järelevalvet taimekaitsevahendite mõjude analüüsimisel ja uuringuid Eesti mesindussektorile. Kaalume mesilastele ja teistele tolmeldajatele ohtlike insektitsiidide kasutamise keelustamist Eestis kõigil põllukultuuridel, mis on mesilastele atraktiivsed.
12. Vastustame geneetiliselt muundatud loomade ja kalade Eesti looduskeskkonda laskmist.
13. Toetame jahi- ja kalameeste selgelt piiritletud ning headele tavadele tuginevat harrastus- ja elustiili majandustegevust. Selleks on vajalik ulukite ja kalavarude populatsiooni pideva ja sõltumatu seire ning küttimis- ja kalastusmahtude täpne piiritlemine, mis tagab loodusliku mitmekesisuse ja piisava juurdekasvu.
14. Seisame loomade keelustamise eest tsirkuses.
15. Toetama omavalitsusi ühtse lemmikloomade registri sisseseadmisel ja lemmikloomade kohustuslikku kiibistamist.
16. Peame oluliseks elektrooniliste peibutusvahendite kasutamisel ja muude jahieeskirjade rikkumisel veelinnujahil rangemate karistuste sisseseadmist. Reguleerime külalisjahtide mõistet ja vastutust ning kaalume selle litsenseerimise otstarbekust.
17. Kaalume karusloomakasvatuse keelustamist Eestis hiljemalt 2030. aastaks.

Keskkonna järelevalve

Viime Eesti keskkonnapoliitikast välja huvid konflikti lahutades kõikide loodusvarade haldamise ja järelevalve funktsioonid.

1. Keskkonnaministeeriumist tuleb loodusvarade kasutamise järelevalve (Keskkonna-inspeksioon) funktsioon üle viia siseministeeriumisse Politsei- ja Piirivalveameti alluvusse.
2. Keskkonnaministeeriumisse jätta klassikalise looduskaitse teemadega tegelemine – kaitsealad, kaitsealused liigid, loodusvarade (vesi, õhk, maavarad, loomastik, taimestik) kaitstusega tegelemine, jäätmekäitlus, keskkonnaseire, loodusvarade arvestus, lubade väljaandmine jms.
3. Tagada tuleb keskkonna järelevalveametnike regulaarne koolitus.
4. Keskkonnainspeksiooni inspektorid tuleb koolitada keskkonna-konstaabliteks vastavuses kutsetasemele. Luua tuleb pädevusastmed – konstaabel, uurija, struktuurijuht.
5. Keskkonnavalaseid süütegusid tuleb käsitleda majandussüütegudena.
6. Loodusvaradega sooritatavate tehingute kontrollimiseks loome ühtse loodusvarade haldamise IT-süsteemi, kus kogu loodusvaraga sooritatav majandussükkel on tervikuna läbipaistev ning jälgitav. Süsteemist peab saama ühine kasutusvahend nii loodusvarade arvestusele, kasutuslubadele, politseile, maksuametile, omavalitsusele.
7. Muudame abipolitseinike seadust ja lisame sinna õiguse tegeleda keskkonnajärelevalve küsimustega. Kutsume liituma abipolitseinikeks inimesi, kes on keskkonnajärelevalve tööst huvitatud, eriti eriharidust ja kogemusi omavaid isikuid.
8. Reorganiseerime kohalike omavalitsuste järelevalvesüsteemi jättes haldusmenetluse omavalitsustele, vääртеomenetlused anname aga üle politseile.
9. Taastame Riikliku Metsakorralduskeskuse, mis jääb Keskkonnaministeeriumi valitsemisalasse (nagu Riiklik Geoloogiateenistus) – riik peab kontrollima metsakorraldust (metsaarvestus, metsade ühine arenduskava, metsaalase kompetentsi arendamine, jahimajandus ja ulukiseire jms).

RIIGIKAITSE JA SISEJULGEOLEK

- SEOME KAITSJATE PALGAD KESKMISE PALGAGA
- SUURENDAME EESTLASTE VÕIMEKUST RIIGI KAITSMISEL
- VÄÄRTUSTAME VETERANE

Laiapindne riigikaitse

Vabaerakonna eesmärk on kaitstud ja hoitud riik, mille kodanikud osalevad aktiivselt riigi kaitstes ning on valmis erinevateks kriisisituatsioonideks. Riigikaitse aluseks on laiapindne riigikaitse, kus igal kodanikul on oma roll ning selle toimimine on tagatud riigi julgeolekustrateegiat toetava seadusandlusega.

Kaitsevägi ja Kaitseliit

Vabaerakonna eesmärk on vähendada Kaitseväge bürokraatiat, muuta väljaõpe tõhusamaks ning hetke julgeolekuolukorrale vastavaks. Kaitseväes teenimine, peab olema populaarne ja enesestmõistetav kodanikukohus. Selleks kavandame järgmisi tegevusi.

Ajateenistus

1. Muudame ajateenistuse tõhusmaks ja tulemuslikumaks ning anname ajateenijale võimaluse ja vastutuse enda õppeajaväliselt aega ise planeerida. Ajateenijal peab olema võimalus minna pärast õppetööd teenistuskohast välja.
2. Viime ajateenijate kehalise ettevalmistuse programmi vastavusse tegelike vajadustega ning töötame välja riikliku kehalise ettevalmistuse kava.
3. Vähendame kaitseväes oluliselt bürokraatiat, et väljaõppe planeerijad ja läbiviijad saaksid keskenduda üksnes väljaõppele.
4. Võimaldame ajateenijal jätkata teenistuse ajal pooleli jäänud õpingutega.
5. Tõstame oluliselt meditsiini- ja ellujäämiseõppe osakaalu õppekavas kogu ajateenistuse jooksul. Meditsiini- ja ellujäämiseõppe tõstmiseks, tuleb kontroll- ja hindamisharjutuste ajal läbi harjutada kogu meditsiiniline kett kuni ROLE 3 haiglani, kaasates tsiviilmeditsiini.
6. Tagame muukeelsetele ajateenijatele intensiivse eesti keele õppe teenistuse vältel.
7. Tagame ajateenijale elementaarse toimetuleku.

8. Võimaldame ajateenijal teenida aega seal, kus ta soovib ning arvestame varem elus omandatud oskusi ametikohale määramisel.
9. Väärtustame rohkem ajateenistuses käinuid ühiskonnas. Anname ajateenistuses käinutele eelise kõrgkooli sisseastumisel. Ühtlustame kõik ajateenistuses läbitud erialased kursused tsiviilsektoris läbiviidavatega ning kehtestame korra, et teenistuse läbinutele väljastatakse ka vastavad sertifikaadid.
10. Võimaldame kõigile ajateenijatele B-kategooria juhtimisõiguse omandamise riigi kulul.
11. Teeme väljaõppeks vajaliku õppematerjali kättesaadavaks digitaliseeritud kujul juurdepääsupiiranguteta vastavate arvuti -ja mobiilirakenduste kaudu, muutes sellega iseseisva õppe osa oluliselt lihtsamaks ja suures osas paberivabaks

Kaitseliit

12. Ühtlustame kaitseliidu väljaõppe kaitseväge väljaõppe põhimõtetega ning tagame selle taseme regulaarsete hindamisharjutustega. Suurendame kaitseliidu liikmete arvu tiheda kaitsealase koostöö kaudu nii kogukondlikul kui ka riiklikul tasemel. Tuues vabatahtliku riigikaitse rahvale veelgi lähemale, suurendame selle populaarsust rahva seas.

Kaitseväge palgad

13. Seome kaitseväelaste ja kaitseliitlaste palgad keskmise palgaga eesmärgil tõsta elukutse populaarsust ja kaadri valiku suurenemisel parandada ka selle kvaliteeti.

Kaitseväge julgeolek

14. Tõhustame tegevteenistusse astuvate kaitseväelaste ja Kaitseväge ametnike taustakontrolli tagamaks seda, et riigile mittelojaalsed kodanikud, ei saaks osaleda riigikaitstes. Anname kogu kaitseväelaste taustakontrolli KV luurekeskuse pädevusesse.

Ettevalmistus asümmeetriliseks sõjaks

15. Suurendame asümmeetrilise sõja väljaõppe osakaalu kaitseväelaste väljaõppes koostöös kaitseliiduga.
16. Arendame senisest kiiremini erioperatsioonide võimekust. Protsessi kiirendamiseks suuname rohkem ressursi kaitseväelase elukutse populariseerimiseks.

Veteranid

17. Parandame veteranide võimalusi ümberõppeks talle sobival ajal teenistuse jooksul, mis annab talle rohkem aega valdkonna valikul ja teenistuse planeerimisel.
18. Väärtustatakse veterane ühiskonnas rohkem. Ühe võimalusena näeme ette, et veteran saab teenistusest lahkudes teenitud aastatega proportsionaalselt riigiettevõtete võlakirju.
19. Muudame veteranipoliitikat reguleeriva seadusandluse lihtsamaks ja rohkem veterani toetavamaks.

Kaitsetööstus

20. Suurendame riiklikku toetust kaitsetööstuse arengut soodustavatele teadusuuringutele, sh omaosaluse kaudu projektides, millest saadav tulu suunatakse sõjandusteadusesse ja uute võimekuste arengusse.

Elanikkonna kaitse

Vabaerakonna eesmärk on Eesti elanikkonna parem informeeritus ja valmisolek erinevateks kriisiolukordadeks. Leiame, et elanikkonna kaasamine erinevatesse kriisimatkeharjutustesse loob paremad tingimused ja võimalused inimeste suunamiseks tegelikes kriisiolukordades. Selleks kavandame järgmisi tegevusi.

Elanikkonna kaitse kontseptsioon

1. Seisame selle eest, et elanikkonnakaitse kontseptsiooni saaks rakendatud ning seda toetav seadusandlus välja töötatud ja vastu võetud.
2. Loome mitmekülgse elanikkonna teavitussüsteemi kriisisituatsioonide korral.
3. Tagame elanikkonna põhjaliku ettevalmistuse kriisiolukorras käitumiseks.
4. Tagame kriisiolukorras käitumise juhiste üleüldise leviku ja kättesaadavuse nii taskuraamatute kujul kui ka avalikus ruumis hõlpsasti leitavate QR koodiga märgistuste kaudu.
5. Kaasame kohalike kogukondade liidrid ning omavalitsuste esindajad kaitseliidu, kaitseväge, politsei- ja piirivalveamet, meditsiinasutuste ning päästeameti õppustele, harjutamiseks läbi kohalike evakuatsiooni ja elutähtsate teenuste tagamist kriisiolukordades.
6. Kehtestame korra, mille kohaselt kõik uued ühiskasutatavad hooned ja korterelamud peavad olema projekteeritud selliselt, et keldrikorruseid on võimalik kasutada pommivarjenditena.

7. Viime sisse korra, et kõik suuremad KOV-d koostöös kohaliku Kaitseliidu kaitseringkonnaga peavad ladustama, haldama ning käitlema eluks kriitiliselt vajalikke ressursse nagu kütus, vesi, kuivained, side- ja arstiabivahendid sellisel hulgal, mis tagaks selle KOV elanike ellujäämise talvistes oludes vähemalt 4 ööpäevaks.
8. Suurendame riigikaitse ja kodanikukaitse õppe osakaalu gümnaasiumis ja kutsekoolides.

Sisejulgeolek

Vabaerakonna eesmärk on Eesti elanike turvalisem igapäevaelu, kus on väärtustatud ka need inimesed, kes igapäevaselt meie turvalisust tagavad – nii kutseliste kui ka vabatahtlikena. Selleks kavandame järgmisi tegevusi.

Piirivalve

1. Pöörame suuremat tähelepanu piirivalve toimimisele kombineeritult kõrgtehnoloogilisest füüsilisest tõkkest, Kaitseliidu ning Politsei- ja Piirivalveameti baasil mehitatud elavjõust ning eelladustatud neljanda astme kaitserajatiste elementidest. Tagame piirivalve tõhusa toimimise regulaarsete õppustega.
2. Eraldame Politsei- ja Piirivalveametis piirivalvurid ja politseinikud. Seame sisse korra, et piirivalvurite töö peab olema piiri valvamine ja neid ei tohi kasutada korrakaitse igapäevatöös.
3. Seadustame selle, et välisriikide kodanikel ei oleks õigust piiriäärset maad mistahes viisil omandada. Juba välismaalaste valduses olev maa võõrandatakse turuhinda arvestades.

Politsei ja päästeamet

4. Vähendame oluliselt liiklus- ja tuleõnnetustes hukkunute arvu. Selleks panustame ennetusse, suurendame vabatahtlike päästjate võimekust ning karmistame karistusi raskete rikkumiste eest.
5. Seame sisse korra, et esmase juhiloa taotleja peab läbima vaimse tervise kontrolli riiklikult tunnustatud erialaspetsialisti juures.
6. Suurendame riiklikku panustamist ennetusse ning hoolitseme, et näiteks suitsu -ja vinguanduri olemasolu kodudes ei jääks raha taha: need hangitakse igasse majapidamisse riigi kulul.

7. Seome Politsei- ja Piirivalveameti ning Päästeameti töötajate palgad keskmise palgaga. Sellega leevendame oluliselt valdkonna aina süvenevat kriisi ning tõstame elukutse populaarsust. Tule- ja liiklussurmade ning raskete tervisekahjustustega õnnetuste arvu vähenedes on positiivset mõju tunda kogu ühiskonnas. Tunnustame riiklikult senisest rohkem ja nähtavamalt vabatahtlike päästjate ja abipolitseinike tööd.
8. Muudame Eesti piiriülese kuritegevuse ennetamisel ja avastamisel Euroopa Liidu riikide veduriks. Tagame Eesti positsiooni eestvedajana infotehnoloogilistes lahendustes ja operatiivses teabevahetuses. Sõlmime rahvusvahelised otselepingud ning infotehnoloogilised lahendused operatiivseks teabevahetuseks naaberriikide ja Euroopa Liidu superstruktuuridega tõhusaks piiriüleseks koostööks.
9. Korruptsiooni ja majanduskuritegevuse vastu võitlemiseks loome maksu- ja tolliameti ning politsei struktuuride baasil ühendatud korruptsiooni ja majanduskuritegevuse vastase võitluse büroo ning koolitame selle töötajaid rahvusvaheliste tippspetsialistide kaasabil.
10. Kehtestame tasakaalustatud reeglistiku rahapesu tõkestamiseks, et rahasiirete ja pangandussüsteemi kaudu ei oleks võimalik pesta kuritegelikult teenitud vara. Samas kanname hoolt, et rahvusvaheline rahapesu reeglistik ja sellest tulenevad hoolsusnõuded ei ületaks mõistlikkuse piire ning sellest tulenev panganduse surve e-residentidele ja Eestiga lõdvalt seotud äriühingutele ei kahjustaks Eesti majanduskeskkonda.
11. Hakkame senisest tõsisemalt võitlema korruptsiooni, majanduskuritegude ja rahapesuga, karmistades selle eest mõistetavaid karistusi. Tagame seadusega, et nende kuritegude eest süüdi mõistetud ja karistatud isikud ja organisatsioonid ei saaks osaleda riigi ja kohalike omavalitsuste töös.

Rahvusvaheline koostöö

Vabaerakonna eesmärk on jõuda olukorrani, kus Eestil on kõikide liitlaste usaldus, austus ning imetlus riigina, kes on piiratud vahenditega saavutanud maksimaalselt kaitstud ühiskonna. Kaitsealases rahvusvahelises koostöös lähtume Eesti Julgeolekustrateegia põhimõtetest. Selleks kavandame järgmisi tegevusi.

Liitlased

1. Seisame selle eest, et riik panustaks võrdse partnerina veelgi rohkem liitlassuhetesse ja kaitsealasesse koostöösse, seda eelkõige NATO ja EL suunal. Peame liitlassuhete hoidmist ja arendamist tähtsaks eelduseks rahvusvahelises julgeolekualases koostöös. Peame NATO kiirreageerimisüksust VJTF Eesti jaoks kaitsevõime oluliseks täiendavaks komponendiks.

Ottawa konventsioon

2. Peame vajalikuks avada debatt Ottawa konventsiooni muutmiseks, arvestades tänast julgeolekuolukorda. Jalaväevastaste miinide kasutamine on sõjapidamiseks hädavajalik ning suurendab heidutust meie võimaliku vastase suhtes.
3. Peame vajalikuks riiklikult panustada uurimistöösse tarkade miinide ja muude kõrgtehnoloogiliste elavjõu vastaste laengute väljaarendamiseks.

Strateegiline kommunikatsioon

Vabaerakonna eesmärk on tagada kõikide elanike objektiivse infoga varustamine ning võõrriikide vaenuliku ideoloogia ja propaganda kiire avastamine ja eristamine üldisest infohulgast nende levitajate tegevuse peatamise ja vastutusele võtmisega. Selleks kavandame järgmisi tegevusi.

1. Märgistame Eesti meediaruumis tegutsevad teise riigi propagandat edastavad meediaväljaanded ja avalikult avaldatud materjalid hoiatusega, et tegemist on materjali avaldanud organisatsiooni vaadetega, mis ei pruugi kokku langeda Eesti Vabariigi üldiste vaadete ning põhimõtetega. Märgistamise nõuet eiravate väljaannete publikatsioonid keelatakse ning piiratakse nende kajastamist.
2. Panustame riiklikult senisest enam Strateegilise Kommunikatsiooni Keskuse arengusse ning avame rohkem meediakanaleid muukeelsele elanikkonnale adekvaatse info edastamiseks.

VÄLISPOLIITIKA

- TARTU RAHULEPING ON EESTI RIIKLIKUSE ALUS
- EI KOHUSTUSLIKELE PAGULASKVOOTIDELE
- TOETAME RAHVASTE ENESEMÄÄRAMISE ÕIGUST

Meie riigi ja rahva vabaduse esmane mõõt on iseseisev ja demokraatlik Eesti Vabariik. Selle hoidmine ja areng on meie ülim aade.

Vabaerakonna eesmärgid välispoliitikas on kaitsta Eesti riiklikke ja rahvuslikke huve arendades väärtuspõhiseid liitlассuhteid teiste riikidega, samuti esindada ja kaitsta välissuhtluse kaudu Eesti kodanike ja nende majandustegevuse huve mujal maailmas Eesti üleüldise majandusarengu huvides.

Meile on väga tähtis kaitsta vabaduse, demokraatia, õiguse ja õigluse ideaale rahvusvahelistes suhetes. Peame olema vajadusel valmis võtma julguse ja vastutuse olla nende eestkõnelejaks.

Selleks kavandame järgmisi samme.

Euroopa Liit ja NATO

1. Peame oma välispoliitika prioriteediks jätkuvalt Euroopa Liidu liikmelisust ning osalemist EL struktuurides ja koostöövormides, samas seistes kindlalt EL kui võrdsete riikide vabatahtliku ühenduse eest ja olles vastu Euroopa föderatsiooni ideele, mis kärbiks liikmesmaade ja -rahvaste õigusi ja suveräänsust.
2. Peame oluliseks arendada ja süvendada senisest enam regionaalset koostööd Balti- ja Põhjamaade ning Poola ja teiste Kesk- ja Ida-Euroopa riikidega. Eesti huvides on tasakaalustada suurriikide domineerimist Euroopa Liidus ja rahvusvahelistes organisatsioonides.
3. Väärtustame ja oleme valmis arendama BREXITI-järgseid häid koostöösuhteid Ühendkuningriigiga. Töötame selle nimel, et Euroopa Liidu koostööformaadid Ühendkuningriigiga toimiksid tõhusalt, eriti julgeolekuvaldkonnas.
4. Peame häid suhteid Ameerika Ühendriikide ja NATO liikmelisust jätkuvalt Eesti strateegiliseks prioriteediks, eriti julgeolekut ja demokraatlike väärtuste ja demokraatliku maailmakorra kaitsmist silmas pidades.

Demokraatlikud väärtused ja rahvaste enesemääramine

1. Töötame jätkuvalt kommunismi aegumatute kuritegude teadvustamise ja hukkamõistmise nimel rahvusvahelisel tasandil, eeskätt Euroopa Liidus, võrdselt Saksa natsionaalsotsialismi kuritegudega.
2. Kasutame diplomaatilisi ja muid vahendeid, et kaitsta vabadust, demokraatiat ja rahvaste enesemääramisõigust nn tugevama õiguse eest.
3. Seisame ÜRO ja teiste maailmaorganisatsioonide kaudu põlisrahvaste ja esindamata rahvaste õiguste eest viljeleda ja arendada oma keelelist, kultuurilist ja rahvuslikku isolemist ning taunime riikide tegevust selle mahasurumiseks kus iganes ja mistahes vormis, eriti kui see on jõudnud genotsiidi ja etnotsiidini.
4. Toetame soomeugri rahvaste maailmakongressi tööd ja muid koostöövorme.

Suhted Venemaaga

1. Venemaaga heanaaberlike suhete aluseks seame eelduse, et Venemaa tunnistas Eesti suhtes Nõukogude Liidu poolt toime pandud anneksiooni ja okupatsiooni. Samas peame oluliseks, et rohujuures tasandi kontaktid kultuuri, kaubanduse ja muudel aladel jätkuvad ka riikide kõige keerulisemate suhete korral.
2. Peame Tartu rahulepet Eesti riikluse aluseks. Arvestades Venemaa soovimatust tunnistada Eesti Vabariigi õiguslikku järjepidevust ning keerulisi suhteid ei näe me praegu võimalusi piirileppega edasi minna. Eesti territooriumi kaitsmine kontrolljoonel peab olema tõhus ja kuluefektiivne.
3. Oleme otsustavalt vastu Venemaa mõjutustegevusele ning tema demokraatlikule maailmale sobimatute väärtuste ekspordile Läände mistahes kujul. Leiame, et suhtumine Venemaasse peab olema ühtne nii Euroopa Liidus kui ka demokraatlikus maailmas laiemalt ning töötame selle suhtumise kujundamise heaks. Toetame vajadusel Venemaa-vastaste sanktsioonide rakendamist.

Üleilmsed julgeolekuohud

1. Jälgime murega muutusi Türgi sisepoliitikas ning eemaldumist vabaduse ja õigusriigi põhimõtetest suurema autoritaarsuse suunas. Samal ajal näeme Türgit olulise Lääne liitlasena – NATO liikmena ja Euroopa strateegilise partnerina, s.h. rändekriisi vaos hoidmisel.
2. Suhtume ettevaatlikult Hiina Rahvavabariigi globaalsetesse ambitsioonidesse ning peame tema süvenevalt autoritaarset sisepoliitikat, kiiret militariseerimist, agressiivset välispoliitikat Aasia ja Vaikse ookeani regioonis ning ühpoolsetest huvidest lähtuvat välismajanduspoliitikat kogu maailmas suureks ohuks demokraatlikult maailmakorrale. Samas peame oluliseks kaubandus- ja kultuurisuhete jätkamist ja elavdamist Hiinaga, kuni see ei hakka kahjustama Eesti ja meie lääne liitlaste huve.
3. Seame rahvusvaheliseks prioriteediks küberjulgeoleku, sh demokraatlike institutsioonide ja vabade valimiste kaitse mistahes ründe ja mõjutustegevuse eest.
4. Seome inimõiguste teema tehnoloogia ja uue meedia arenguga. Interneti kättesaadavus ja isikuandmete kaitse on võrdselt tähtsad. Riikide ja operaatorite vastutus määratakse rahvusvaheliste lepetega.

Eesti välisestus ja eestlased välismaal

1. Juurutame Eesti välisestuses enam avatud rotatsiooni. Loobume nn ühemehesaatkondadest seal, kuhu vahendeid ei jätku, kuid panustame jõulisemalt kohtades, kus meie kohalolek on Eesti huvide esindatuse seisukohalt vältimatu.
2. Loome tihedama koostöö Eesti välisesinduste ja EAS-i vahel. Pöörame äridiplomaatias enam tähelepanu Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika arenevatele turgudele. Kui tulevase valitsuse koosseisus üldse jääb alles välismajandusministri ametikoht, peaks selle majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi alluvusest üle viima välisministeeriumi alluvusse.
3. Hoiame sidet Eesti kodanike ja kogukondadega laias maailmas. Võimaldame topeltkodakondsust Euroopa Liidu ja NATO liikmesriikidega. Toetame eestlaste naasmist koju ja tugevdame välismaal elavate kodanike sidemeid Eestiga, sh luues parema motivatsiooni osaleda valimistel.

Arenguabi ja pagulaspoliitika

1. Arenguabi korraldamine peab olema tõhus ja korrupsioonirisk välistatud. Tugevdame abi neile Euroopa Liidu idapartnerlusriikidele, kus on loota püsivamat edu demokraatia ja vaba ühiskonna ülesehitamisel.
2. Oleme kategooriliselt vastu kohustuslikele pagulaskvootidele ja lähtume humanitaarabi andmisel põhimõttest, et probleemid lahendataks seal, kus nad on tekkinud.
3. Kaitseme üksikisiku vabadusel ja vastutusel põhinevat ühiskonnamudelit. Oleme vastu sellisele võltoliberalismile, mis ei luba kritiseerida pagulaskogukondade kombeid, kui need lähevad vastuollu Euroopas tuntud isikuvabaduse põhimõttega.
4. Oleme kindlalt seisukohal, et pagulaste võimaliku vastuvõtu absoluutseks eeltingimuseks Eestisse tulevikus peab olema vastav ühiskondlik kokkulepe ning Eesti riigi ja ühiskonna tegelik võimekus pagulasi integreerida, õpetades neile kiiresti selgeks eesti keele ja nõudes neilt Eestis elades eesti kommete ja kultuurinormide järgimist. Seni, kuni Eestil sellist võimekust ei ole, hoiame pagulaste vastuvõtu osas võimalikult konservatiivset joont. Õpime oma naabrite – Skandinaavia ja Soome – vigadest ega korda neid.